

HERMAN BAVINCK

DE VROUW IN DE
HEDENDAAGSCHE
MAATSCHAPPIJ

Herman Bavinck
De vrouw in de
hedendaagsche maatschappij

http://www.litres.ru/pages/biblio_book/?art=24177580

De vrouw in de hedendaagsche maatschappij:

Содержание

1. HERZIENING VAN HET KIESRECHT	6
2. DE VROUW IN DE HEILIGE SCHRIFT	23
3. DE VROUW IN DE CHRISTENHEID	45
4. DE VROUWENBEWEGING	57
Конец ознакомительного фрагмента.	70

Herman Bavinck

De vrouw in de hedendaagsche maatschappij

Deze brochure heeft niet ten doel, een vurig pleidooi te leveren voor het passieve en actieve vrouwenkiesrecht. Er zou daartoe een grooter geloof aan de heilrijke gevolgen van dit of van eenig ander kiesstelsel vereischt worden, dan ik mijzelven toekennen mag. Toch ben ik van meening, dat het vrouwenkiesrecht, indien het door een steeds grooter deel der bevolking en met klimmenden ernst wordt begeerd, door de mannen in den tegenwoordigen tijd en bij het vigeerende kiesstelsel niet BEHOORT, en ook niet op afdoende gronden KAN geweigerd worden. Trouwens, indien de teekenen der tijden niet bedriegen, komt het vrouwenkiesrecht, evenals in vele andere landen, binnen enkele jaren ook in ons Vaderland tot stand, zoo niet met, dan tegen onzen zin. En dan is het zaak, om voor dien tijd gereed te zijn, ons rekenschap te geven van de plaats, welke de vrouw in de hedendaagsche maatschappij inneemt, en ernstig na te denken over de opvoeding, welke haar daartoe opleiden moet. Voornaamste doel van dit geschrift is daarom, de aandacht te vestigen op de belangrijke vraagstukken, die met het vrouwenleven in den tegenwoordigen tijd in verband staan, en die volstrekt niet nieuw zijn, maar toch in onze kringen tot dusver nog al te weinig belangstelling hebben gevonden.

H. BAVINCK.

Amsterdam, Januari 1918.

1. HERZIENING VAN HET KIESRECHT

Toen in 1887 de Grondwet werd herzien, meende men de beweging, welke voor het politieke stemrecht der vrouw aan het opkomen was, nog te kunnen tegenhouden, door aan het woord *ingezetenen* in art. 80 de beperking van *mannelijke* toe te voegen. Maar deze dam bleek al spoedig veel te zwak, om den stroom van het leven te keeren. In de negentiger jaren nam de beweging derwijs in kracht toe, dat alle politieke partijen zich genoodzaakt zagen, daartegenover hare positie te bepalen.

De Sociaal-democratische partij beschouwde het vrouwenkiesrecht niet als een doel, waarvoor op zichzelf de strijd moest aangeboden worden; want van veel grooter en algemeener belang is het streven naar eene nieuwe productiewijze, welke aan alle wanverhoudingen in de maatschappij een einde zal maken en ook aan de vrouw de plaats zal schenken, welke haar toekomt. Als de tactiek het dus met het oog op dit einddoel gebiedt, laat de partij de actie voor het vrouwenkiesrecht rusten, en ijvert zij er eerder voor, dat aan baliekluiers dan aan vrouwen het kiesrecht worde verleend. Maar toch nam zij, kort na hare stichting in 1895, in aansluiting bij de partij in het buitenland, in haar program den eisch op van algemeen, direct, enkelvoudig kiesrecht voor mannen en

vrouwen, en begon er eene steeds krachtiger propaganda voor te drijven. In 1911 organiseerde ze een petitionnement, dat door meer dan driemaal honderdduizend personen onderteeekend werd, en stelde tevens jaarlijks een Vrouwendag in, waartoe het congres der Internationale te Kopenhagen in 1910 het besluit had genomen.¹

De Liberale partijen waren over algemeen en over vrouwenkiesrecht onderling verdeeld. De Vrije Liberalen, die in 1906 een eigen Bond oprichtten, voelden er weinig voor; de Unie-Liberalen waren er slechts matig mede ingenomen; maar de in 1901 zelfstandig opgetreden Vrijzinnig-democratische partij betoonde er zich een warme voorstandster van. Tegen den tijd der Kamerverkiezingen in 1905 kwamen zij tot elkander en vereenigden zich in het bekende blanco-artikel: in de Grondwet zou Art. 80 eenvoudig worden geschrapt en de regeling van het kiesrecht geheel aan den gewonen wetgever worden overgelaten. Deze was dan niet door eenige grondwettelijke bepaling gebonden, maar kon inzake algemeen kiesrecht, vrouwenkiesrecht, evenredige vertegenwoordiging enz. eene volkomen vrije beslissing nemen. En in 1913 verklaarden de drie partijen in het Concentratie-manifest, dat de gelegenheid moest worden geopend, om aan de vrouw het kiesrecht te verleenen, onafhankelijk van welstand of bezit.

---

¹ Het einddoel van het feminisme is dus in het socialisme begrepen, zegt Henriette Roland Holst, *De vrouw, de arbeidswetgeving en de sociaaldemokratie*, Rotterdam, Wakker, bl. 27.

De Rechtsche partijen waren hier te lande zoowel als elders tegen het algemeene en niet minder tegen het vrouwenkiesrecht gekant. De Roomsch-Katholieke partij nam hierover in haar program wel geen bepaalde uitspraak op, maar Kamerleden en persorganen lieten zich toch doorgaans in dien geest uit. In de laatste jaren zijn echter vele Roomsch-Katholieken ten opzichte van beide eene andere positie gaan innemen.

In het jaar 1908 verklaarden zich in den Algemeen Bond van R. – Kath. Kiesvereeningen 39 stemmen voor algemeen, en 71 stemmen voor huismanskiesrecht. En ten aanzien van het vrouwenkiesrecht leverde eene enquête, welke *De Tijd* in het begin van 1916 bij vele vooraanstaande R. – Kath. vrouwen instelde, het resultaat op, dat 36 perc. van de vrouwen, die de vragen beantwoordden, het vrouwenkiesrecht zonder eenige beperking wenschten, ruim 35 perc. er niets van weten wilden, 12 perc. het kiesrecht wilden verleend zien aan vrouwen, die hoofden van gezinnen waren of eene zelfstandige positie innamen, en 16 perc. zich van eene besliste uitspraak onthielden. In *De Tijd* en andere organen kwamen toen vele tegen-, maar ook onderscheidene voorstanders aan het woord, zooals Mr. Wittert, Pater Vrijmoed, Dr. G. A. H. IJsselmuiden, Pater Raaymakers, Prof. Beysens, Prof. Struycken enz. En van de zijde dergenen, die het politieke kiesrecht bestreden, begon men hoe langer hoe meer de verzekering te geven, dat met deze quaestie geen geloofsbeginzel is gemoeid; het vrouwenkiesrecht is noch met de geloofsleer, noch met het natuurrecht in strijd; zelfs betreurt men

het, dat ook tegen het vrouwenkiesrecht alweer beginselen zijn ten strijde geroepen, want van een onverzoenlijken tegenstand kan bij deze practische quaestie, volgens Prof. Beysens, geen sprake zijn.²

Bij de Christelijk-historische en de Antirevolutionaire partij vonden algemeen en vrouwenkiesrecht evenmin sympathie. Onder de „afgeleide beginselen” spreekt de Christ. – historische Unie alleen uit, dat de Overheid haar gezag uitoefent ten goede van en daarom onder medewerking van het volk, welke behoort toe te nemen, naarmate de taak der Overheid zich uitbreidt, en waarbij zooveel mogelijk alle kringen van het volk tot hun recht moeten komen. Evenzoo verwerpt de Antirevolutionaire partij in haar beginselprogram de volkssouvereiniteit, en dringt aan op bevestiging van den volksinvloed, en, tot betere vertegenwoordiging van het volk door de Staten-Generaal, op invoering van een ander kiesstelsel, en, ter voorbereiding daartoe, op verlaging van den census. Maar reeds in 1888 stelde het Centraal Comité van Antirev. kiesvereenigingen aan de Deputatenvergadering voor, om herziening van het kiesrecht in dien zin voor te staan, dat alleen aan gezinshoofden het kiesrecht toegekend werd. En dit gezinshoofdenkiesrecht vond meer en meer instemming in de partij, echter zoo, dat het

---

² Zie: Een Katholieke vrouw over het vrouwenkiesrecht, uitgeg. door de Vereeniging voor Vrouwenkiesrecht. Pater Vrijmoed in *De Beiaard* Mei 1916. Prof. Struycken over Vrouwenkiesrecht in: Grondwetsherziening, theorie en praktijk. Arnhem 1913 bl. 156–166. Prof. Aengenent in *De Katholiek*, Maart 1916 bl. 153–178 verklaarde er zich tegen, maar niet op gronden aan geloofsleer en natuurrecht ontleend.

ook uitgebreid werd tot diegenen, die met gezinshoofden of huismannen gelijk worden gesteld, en tot vrouwen, die aan het hoofd van een gezin staan. Bij de herziening van het program van beginselen, aangenomen op de Deputatenvergadering te Utrecht den tweeden November 1916, ontving Art. 21 deze redactie: „Opdat de Staten-Generaal in de natie wortelen en het volk niet slechts in naam vertegenwoordigen, zal het kiesrecht organisch moeten worden geregeld, en wel met erkenning van het gezinshoofdenkiesrecht en van het recht der maatschappelijke groepen, om zich door eigen gemachtigden te doen vertegenwoordigen. Krachtens beginsel verwerpt de partij stemplicht en wraakt zij een staatkundig vrouwenkiesrecht. Het kiesrecht der weduwen volgt vanzelf uit het kiesrecht der gezinshoofden”.

Deze tweeledige uitbreiding van het gezinshoofdenkiesrecht ontmoette eerst nog wel bezwaar, maar werd toch gaandeweg in alle Antirevolutionaire kringen aanvaard, ten bewijze, dat ook ten opzichte van het kiesrecht eene voortdurende wijziging in de gevoelens plaats had. Wel is waar bracht Minister Kuyper bij de herziening van de gemeentewet geene verandering ten gunste van het passieve vrouwenkiesrecht aan, en voegde hij zelfs in Art 61: „niemand is tot burgemeester benoembaar, dan die Nederlander... is”, vóór het woord „Nederlander” het woord „mannelijk” in. Maar tegenover de Vrijzinnig-democraten, die deze invoeging reactionair noemden, merkte de Minister terecht op, dat hij zich daarmee geheel bewoog in de lijn der Grondwet

van 1887 en ook volkomen handelde in den geest van den wetgever, die nooit aan de benoeming van eene vrouw tot burgemeester had gedacht. Daarbij wees de Minister echter tevens aan, dat in het feminisme een wettig en een onwettig streven te onderscheiden valt. Men moet tegen twee uitersten op zijne hoede staan; er zal en er moet meer vrijheid komen voor de vrouw, in den geest als ook het Christendom dat wil, maar men eerbiedige de wetten der natuur en keere de verhouding van man en vrouw niet in haar tegendeel om.³

Intusschen wachtte het kiesrecht op eene nadere regeling, want die van Minister van Houten en later van Goeman Borgesius bevredigde niemand meer. Onder het Kabinet-de Meester werd dan ook in 1906 eene Commissie benoemd, om na te gaan, hoe het blanco-artikel het best in de Grondwet kon opgenomen worden, maar de arbeid van deze Commissie leidde tot geen resultaat. De zaak werd opnieuw ter hand genomen door Minister Heemskerk, die bij K. B. van 24 Maart 1910 eene Commissie benoemde, met onbeperkte opdracht, om de Grondwet te herzien. Alle partijen waren daarin vertegenwoordigd, o. a. de A. R. door Jhr. S. van Citters, Dr. Kuyper, Mr. F. A. C. Graaf v. Lynden v. Sandenburg, Jhr. H. M. J. van Asch van Wijck, wegens overlijden vervangen door Mr. H. A. van de Velde, en Mr. Heemskerk zelf, die als Voorzitter der Commissie optrad. In de Commissie werden natuurlijk ook pogingen beproefd, om Art. 80 te wijzigen. Slechts ééne stem verklaarde zich in

---

³ Handelingen der Tweede Kamer 13 Oct. 1903.

de Commissie voor behoud van het bestaande Art. 80, en ook was er maar één lid voor een blanco-artikel in de Grondwet. Maar overigens hield alle overeenstemming op en liepen de meeningen ver uiteen. „Voorgestaan werd – zoo lezen wij in het Verslag – het algemeen kiesrecht voor mannen en vrouwen; het algemeen kiesrecht voor mannen en vrouwen, die door eigen aanmelding toonen op het bezit prijs te stellen; het algemeen kiesrecht voor mannen en een attributief kiesrecht voor vrouwen, waarbij het stellen van eischen, aan maatschappelijken welstand ontleend, zou zijn uitgesloten. Eindelijk waren er leden, die zich voorstanders verklaarden van algemeen kiesrecht voor mannen, doch van vrouwenkiesrecht niet wilden weten”. Zelfs onder de voorstanders van kiesrecht aan alle gezinshoofden was er weer verschil van meening, hoewel allen goedvonden, dat er ruimte gelaten werd, „om individueele personen, die geen gezinshoofden waren en al of niet tot een gezin behooren, kies-bevoegd te verklaren”. Voor het gezinshoofdenkiesrecht bleek geen meerderheid te bestaan, ofschoon leden der Rechtsche partijen de meerderheid in de Commissie uitmaakten. En zoo bleven ook andere quaesties, aangaande actief en passief vrouwenkiesrecht, den leeftijd van den kiezer, stemplicht, uitsluiting van bedeeden, kiesrecht voor Gemeenteraden en Provinciale Staten, evenredige vertegenwoordiging, onopgelost. De Commissie sprak aan het slot alleen den wensch uit, dat de Regeering erin slagen mocht, voor het moeilijke vraagstuk de aan 's lands welzijn meest

bevorderlijke oplossing tot stand te brengen.⁴

Toch verklaarde Minister Heemskerk kort daarna nog in de Eerste Kamer: in den wensch naar zelfstandigheid van de vrouw zijn ook goede elementen. Er is geen twijfel aan, of in de tegenwoordige omstandigheden moeten voor de vrouw verschillende betrekkingen openstaan. Maar die beweging kan ook ontaarden in het propaganda maken voor de stelling, alsof eigenlijk de maatschappelijke positie van de vrouw en die van den man in ieder opzicht gelijk zijn. En dat is niet het geval. Wat het vrouwenstemrecht aangaat, voegde de Minister daaraan nog toe, dat er tegen het geleidelijk invoeren van het vrouwenkiesrecht verschillende bezwaren te maken zijn, die misschien niet te maken zijn tegen het meer algemeen invoeren van het vrouwenkiesrecht.⁵

Wijl de Grondwetscommissie dus inzake het kiesrecht niet tot overeenstemming kon komen, was ze van te voren met onvruchtbaarheid geslagen. Want het was toch in de eerste plaats de herziening van het kiesrecht, voor welke eene Grondwetscommissie in het leven was geroepen. Ja, juist wijl de Regeering voor de moeilijke taak stond, om eene regeling van het kiesrecht voor te stellen, die in de volksvertegenwoordiging kans van slagen had, riep zij het advies eener Staatscommissie in. Maar daaruit volgt ook, dat, al boden de leden der Commissie

---

⁴ Verslag der Grondwetscommissie, ingesteld bij K. B. van 24 Maart 1910 n°. 16 bladz. 2—4.

⁵ Handel. der Eerste Kamer 17 Febr. 1913 bladz. 322.

samen te dezer zake aan de Regeering niets anders aan dan een goeden wensch, de quaestie daarmede niet van de baan geschoven kon worden. En dit te minder, wijl ook de schoolquaestie om eene oplossing riep. Te dezen aanzien stelde de Commissie voor, Art. 192 der Grondwet zoo te wijzigen, dat het bijzonder onderwijs regel, het openbaar aanvulling werd, en dat beide financieel gelijk zouden staan. Daar slechts zes leden hierin niet mede konden gaan, werd het voorstel door eene groote meerderheid gesteund. Maar toch kon er van eene herziening van Art. 192 der Grondwet en alzoo van eene beëindiging van den schoolstrijd niets komen, indien men inzake de herziening van Art. 80 niet een vergelijk wist te treffen.

Het Kabinet-Cort van der Linden, dat in Aug. 1913 optrad, nam de twaalf voorstellen inzake Grondwetsherziening, door het vorig Ministerie 5 Febr. 1913 bij de Tweede Kamer ingediend, terug, wijl het de oplossing, van het electorale vraagstuk daarin voorgesteld, niet voor zijne rekening kon nemen. De Troonrede van 1913 stelde een nieuw voorstel tot Grondwetsherziening in uitzicht tot toekenning van het kiesrecht aan alle mannelijke Nederlanders van een te bepalen leeftijd en tot wegneming der grondwettelijke belemmering tegen het toekennen van kiesrecht aan vrouwen. Bij K. B. van 15 Nov. 1913 werd eene Commissie benoemd, om de Regeering te dienen van advies over het meest aannemelijke stelsel van evenredig kiesrecht, en deze bracht al rapport uit 25 Mei 1914. Tevens kondigde de Troonrede de benoeming eener Staatscommissie aan, om te

onderzoeken, in hoever eene algemeen bevredigende regeling mogelijk is terzake van de subsidieering van het bijzonder onderwijs en de voorwaarden, welke daaraan verbonden moeten worden. Toen deze Commissie, die reeds in Dec. 1913 benoemd werd, na langen, ernstigen arbeid tot een niet al te ongunstig resultaat kwam, diende de Regeering bij Koninklijke Boodschap van 29 Oct. 1915 twee wetsontwerpen in, n.l. tot het in overweging nemen van een voorstel van verandering in het 2e, 3e en 4e hoofdstuk der Grondwet en van een voorstel van verandering in de Additioneele artikelen der Grondwet. En deze voorstellen hielden inzake het kiesrecht voornamelijk in: algemeen kiesrecht aan mannen, passief kiesrecht aan vrouwen, (dat is: verkiesbaarheid van vrouwen tot leden van Gemeenteraden, Provinciale en Generale Staten), de mogelijkheid, om bij gewone wet aan vrouwen het actieve kiesrecht te verleen, stemplicht en evenredige vertegenwoordiging.

De voorstanders van het algemeen mannen- en vrouwenkiesrecht waren hiermede niet tevreden. Want terwijl de mannen in eens in de Grondwet het algemeen kiesrecht kregen en dit ook terstond in de Additioneele Artikelen tot in bijzonderheden toe geregeld zagen, werd het kiesrecht der vrouwen wederom onbeslist gelaten en op de lange baan geschoven. Wel ontvingen zij in de Grondwet het passief kiesrecht benevens de mogelijkheid, om bij gewone wet het actief kiesrecht te krijgen. Maar de vraag, of zij het krijgen zullen,

evenals die, of zij het in eens, algemeen, dan wel geleidelijk, in lengte van tijd, ontvangen zullen, blijft in het onzekere. De strijd voor het vrouwenkiesrecht komt dus niet tot een einde, maar moet misschien nog langen tijd worden voortgezet, en kan, als de quaestie concreet aan de orde komt, nog wel eens een ongewenscht heftig karakter gaan aannemen. Maar de uitslag heeft den Minister in het gelijk gesteld; door niet alles ineens te begeeren, heeft hij verkregen wat hij wenschte. De herziening van Art. 192 der Grondwet werd, na lange discussie en verschillende wijzigingen, in de Tweede Kamer met algemeene stemmen op ééne na aangenomen; en de voorgestelde veranderingen in het kiesrecht gingen er met algemeene stemmen door. Een resultaat, dat niemand tevoren had durven verwachten!

Toch werden er tegen algemeen en tegen vrouwenkiesrecht van Rechts wel allerlei bezwaren in het midden gebracht. Enkele leden verklaarden, dat zij aan het kiesrecht van gezinshoofden de voorkeur gaven, maar zij aanvaardden het thans voorgestelde algemeen mannenkiesrecht, omdat het historisch noodzakelijk was, bij het groote aantal kiesgerechtigden, dat thans reeds bestond, weinig gewicht in de schaal legde, en een organisch kiesrecht eerst van de toekomst verwacht kon worden. Tegen het vrouwenkiesrecht werden ernstige bedenkingen in het midden gebracht; sommigen waren van oordeel, dat politieke bemoeiingen niet tot de roeping der vrouw behoorden, en spraken de vrees uit, dat de geaardheid der vrouw en het gezinsleven er onder lijden zouden; blijkens een adres, bij de

Tweede Kamer ingekomen, werd het ook volstrekt niet algemeen door de vrouwen begeerd; zelfs werd de gedachte geuit, dat het streven naar het politieke stemrecht der vrouw gevolg was van valsche emancipatiezucht en leiden moest tot de volkomen gelijkstelling van man en vrouw.

Desniettemin werd van dezelfde zijde door verschillende leden verklaard, dat vrouwenkiesrecht niet met eenig beginsel van geloof of natuurrecht streed, maar eene zaak van politiek beleid was, waarover men onderling verschillen kan. Het passief vrouwenkiesrecht ontmoette slechts weinig bezwaar, wijl het eclectisch was, ten deele reeds bestond, en als een correctief goeden dienst kon bewijzen. En wat het actief stemrecht aangaat, werden de bedenkingen door andere overwegingen opgewogen; immers het was thans niet in een concreet voorstel aan de orde, maar kwam alleen in zoover ter sprake, als de Grondwet daarvoor de mogelijkheid zou openstellen; ook werd erkend, dat het eenvoudig de consequentie was van het individualistisch stemrecht; sommige leden oordeelden zelfs, dat de vrouwen voor de uitoefening van het kiesrecht volstrekt niet ongeschikter zijn dan de mannen, en, in het bezit van dit recht, bij tal van zaken, zooals bijv. de bestrijding van prostitutie en alcohol, de bescherming der vrouw enz., een invloed ten goede van zich zouden doen uitgaan. Over de vraag, aan welke vrouwen eventueel het actief kiesrecht te verleen zou zijn, liepen de meeningen echter verre uiteen. Zoowel het algemeen als het beperkte vrouwenkiesrecht vond zijne verdedigers; en

onder de laatsten waren er weer, die het kiesrecht alleen wilden verleenen aan de ongehuwde, zelfstandige vrouwen, en anderen, die het juist in de eerste plaats aan de gehuwde vrouwen wilden toekennen. Eén lid, die overigens het actief vrouwenkiesrecht weinig genegen was, wilde dit in zooverre toch verleenen, dat de vrouwen het recht zouden ontvangen, om een lichaam samen te stellen, dat, als eene soort Vrouwen-Raad-van-State, wetsvoorstellen zou kunnen doen, en waarvan het Voorzitterschap kon worden opgedragen aan H. M. de Koningin. Maar het einde van alle redeneeringen en beraadslagingen was, dat de Tweede Kamer de voorstellen der Regeering inzake het kiesrecht in eerste lezing met *algemeene* stemmen aannam.⁶

In weerwil van verwachtingen en voorspellingen, die op eene andere uitkomst rekenden, volgde de Eerste Kamer dit voorbeeld van hare zuster aan de overzijde van het Binnenhof zonder groote sribbeling na. Wel werden ook hier tegen algemeen en tegen vrouwenkiesrecht, stemplicht en evenredige vertegenwoordiging verschillende bezwaren geuit; maar tenslotte nam de Kamer bij eerste lezing de voorstellen inzake het kiesrecht zoowel als die betreffende het onderwijs met de stemmen van *alle* aanwezige leden aan; bij de lezing op 29 Nov. 1917 werden de veranderingen in het 2e, 3e en 4e hoofdstuk der Grondwet met 42 tegen ééne, en die in de Additioneele Artikelen met 41

---

⁶ Bij de tweede lezing op 25 Sept. 1917 werden de wijzigingen in het 2e, 3e en 4e hoofdstuk der Grondwet aangenomen met 71 tegen twee, die in Art. 192 met algemeene (75), en die in de Additioneele Artikelen met 74 tegen ééne stem.

tegen twee stemmen aangenomen. Eene gebeurtenis, die eenig genoemd mag worden in de politieke geschiedenis van ons land en evenzoo in die van andere landen. Want waar en wanneer komt het voor, dat eene herziening der Grondwet op twee voornamen punten, waarover jaren lang hevige strijd is gevoerd, in beide Kamers der volksvertegenwoordiging met algemeene stemmen wordt aanvaard?

Er ligt ook wel eene les in, om met het proclameeren van beginselen niet al te royaal te zijn en niet al te haastig te werk te gaan. Van Links werd in eene herziening van Art. 192 der Grondwet toegestemd, die aan de bevoorrechte positie van het openbaar onderwijs een einde maakte, maar waaraan tientallen jaren aaneen heftige tegenstand werd geboden; hoeveel beter had de in dien strijd verbruikte volkskracht aan de verbetering en verheffing van het onderwijs besteed kunnen worden? En aan de Rechterzijde had er zulk eene ontwikkeling in de denkbeelden plaats, dat het lang bestreden algemeene en het vrouwenkiesrecht, wel met allerlei bezwaren, maar toch feitelijk met bijna al hare stemmen aangenomen werd.

Van ontrouw aan eens beleden beginselen valt hierbij niet te denken, want alle leden van het parlement zullen erkennen, dat een *beginsel* niet om redenen van opportuniteit of utiliteit verloochend mag worden. Indien het individualistische kiesrecht van mannen en vrouwen op afdoende gronden van Schrift of belijdenis te veroordeelen ware, had niemand der Rechtsche Kamerleden daaraan zijne stem mogen of ook willen geven.

Zij haastten zich allen juist, om uit te spreken, dat het vrouwenkiesrecht geene zaak van geloofsbeginselen was, en bleken dus tot andere gedachten gekomen te zijn, dan die vroeger wel in de partij werden uitgesproken en waarin ook thans nog velen voortleven. En de Antirevolutionaire leden volgden in dezen slechts den raad van *De Standaard*, die, in weerwil van Art. 11 van het beginselprogram, herhaaldelijk aanneming der herzienings-voorstellen aanbeval.⁷

Indien nu de voorstellen inzake het kiesrecht, in weerwil van rechtmatige en onmiskenbare bezwaren, toch ten slotte ook van Rechts met bijna algemeene stemmen werden

---

⁷ Evenmin als *De Standaard* met dit advies de artikelen weersprak, die daarin vroeger verschenen en ook afzonderlijk werden uitgegeven (De eerepositie der vrouw door Dr. A. Kuyper, Kampen J. H. Kok 1914), evenmin is er strijd tusschen de rede, welke Schrijver dezes in de Eerste Kamer over het vrouwenkiesrecht hield, en de artikelen: Het vrouwenkiesrecht voor Gods Woord, en: De moeder uitgeschakeld, die in *De Standaard* van 19, 21, 23 en van 27, 29 Juni 1917 werden opgenomen. Men kan met al deze artikelen van harte instemmen, en toch redenen hebben, om, evenals *De Standaard* zelf, een voorstel inzake vrouwenkiesrecht te steunen; hoogstens is er dan alleen verschil over den aard en het gewicht der motieven, die tot het verleenen van dien steun bewegen. In denzelfden geest merkte ook Dr. H. H. K. in *de Heraut* van 27 Mei 1917 terecht op, dat uit het door Schrijver dezes gehouden betoog hoegenaamd niet mocht worden afgeleid, dat Gods Woord de emancipatiezucht van het feminisme en de volkomen gelijkstelling van man en vrouw verdedigen zou; trouwens, het tegendeel werd ook door mij kort, maar duidelijk uitgesproken. Omgekeerd is het niet zonder beteekenis, dat ook organen der Antirevolutionaire pers, zooals bijv. *De Stichtsche Courant*, uitdrukkelijk erkenden, dat het politieke stemrecht der vrouw niet door de Schrift verboden wordt. En Prof. Bouwman schreef in *De Bazuin* van 1 Juni 1917, dat hij met het betoog van Dr. Bavinck in de Kamer zich uitnemend vereenigen kon; de Schrift verbiedt niet, aan de vrouwen het stemrecht te geven.

angenomen; dan moeten er *motieven* zijn, die tegen de bezwaren hebben opgewogen en de schaal naar de andere zijde deden overslaan. Zulke motieven lagen blijkens de redevoeringen der Rechtsche Kamerleden niet in het begeerenswaardige van het individualistische mannen- en vrouwenkiesrecht op zichzelf, noch ook in de heilrijke gevolgen, die men daarvan in de toekomst verwachtte, en evenmin in den ruilhandel, dien men geschiktelijk met de herziening van Art. 192 tegen die van Art. 80 drijven kon. Maar ze liggen allen hierin opgesloten – gelijk de Minister ook in de Memorie van Toelichting opmerkte – dat, als het vrouwenkiesrecht niet wordt begeerd, er geen redenen zijn, om het te verleen, doch dat ook omgekeerd, indien het ernstig en met steeds sterker aandrang wordt begeerd, er bij het tegenwoordig kiesstelsel geen afdoende gronden zijn om het te weigeren⁸. Als daarom opgemerkt wordt, dat de politiek geen zaak voor de vrouw is, schadelijk is aan hare eigene roeping en taak en met valsche emancipatiezucht samenhangt, dan moge hier veel van aan zijn, maar het is de volle waarheid niet. In het feminisme is een goed en een verkeerd element te onderscheiden; het is niet met één enkel woord in al zijne eischen te weerstaan. Er zijn motieven, die, nu eenmaal het algemeene kiesrecht en ook het kiesrecht der vrouw, als het ware buiten ons om en tegen onzen zin, aan de orde werden gesteld, tot aanneming der

---

⁸ Zoo liet de Heer Cort van der Linden zich ook reeds uit met betrekking tot het kiesrecht in het algemeen, in zijn *Richting en Beleid der liberale partij*. Groningen 1886 bl. 65.

desbetreffende voorstellen moesten bewegen. Zulke motieven werden door verschillende sprekers in de Tweede Kamer, en door elk op zijne wijze, ontwikkeld.

In de Eerste Kamer zocht Schrijver dezes ze vooral in de veranderde positie, welke de vrouw in de tegenwoordige maatschappij inneemt; ze gaven hem vrijheid, om zijne stem ten gunste van de aanhangige voorstellen uit te brengen, en vinden in de volgende paragrafen van deze brochure eene breedere uiteenzetting.

2. DE VROUW IN DE HEILIGE SCHRIFT

Gelijk reeds opgemerkt werd, vindt de gedachte meer en meer ingang, dat de H. Schrift inzake vrouwenkiesrecht geen gebod en ook geen verbod bevat; het is eene aangelegenheid, die niet met eenige geloofswaarheid in strijd is. Toch is het wel van belang, na te gaan, welke plaats de Schrift in het algemeen aan de vrouw toekent. Indien zij bijv. uitsluitend predikte de ongelijkheid en de ondergeschiktheid der vrouw, indien zij van de voorstelling uitging, dat de vrouw een wezen van lager orde was dan de man, dan zou dat wel terdege eene reden kunnen zijn, om aan de vrouw het stemrecht in den Staat te onthouden.

Maar zoo staat de zaak niet. De H. Schrift leert beide, de gelijkheid en de ongelijkheid, de eenheid en het onderscheid, van man en vrouw. De eenheid en de gelijkwaardigheid wordt in het Oude Testament het duidelijkst en het schoonst uitgesproken in Gen. 1: 27, volgens welken tekst man en vrouw beiden door God naar zijn beeld zijn geschapen, beiden dezelfde menschelijke natuur deelachtig zijn en als het ware éénen mensch vormen. Maar daarnaast leert Gen. 2 zeer beslist de ongelijkheid der vrouw, want ze wordt na, uit en om den man geschapen, hem ter hulpe, als vleesch van zijn vleesch en als been van zijne beenen; Gen. 1 spreekt van de vrouw, op zichzelf genomen; Gen. 2

spreekt van haar als echtgenoot, om wie de man zijn vader en zijne moeder verlaat.

Deze ongelijkheid is tengevolge van de overtreding van Gods gebod, waaraan eerst de vrouw, daarna de man zich schuldig maakte, verscherpt geworden. De straf, welke op de overtreding volgde, trof de vrouw veel zwaarder dan den man. Want terwijl de man vooral in zijn arbeid getroffen wordt en zich door de vervloeking des aardrijks tot een leven vol moeite en verdriet veroordeeld ziet, wordt de vrouw in haar persoon getroffen: met smart zal ze kinderen baren, toch zal tot den man hare begeerte zijn, en hij zal over haar heerschappij hebben. De vrouw wordt als vrouw, als echtgenoot en als moeder gestraft. En deze profetie is vervuld door heel de historie heen, onder alle volken, in alle tijden en oorden.

Nu gaat het niet aan, om in enkele trekken eene schets te geven van het lot, dat het deel der vrouw is geweest. Er is onderscheid tusschen de stammen, volken en rassen, zelfs tusschen de huisgezinnen en familiën bij hetzelfde volk en in denzelfden tijd. Bij het eene volk vertoont het familieleven eene betrekkelijke reinheid en zuiverheid; bij een ander volk is het op schrikkelijke wijze ontaard⁹. Zelfs onder hetzelfde volk komen gunstige en ongunstige toestanden naast elkaar, of ook wel na elkander voor.

---

⁹ Zie mijn: Het Christelijk Huisgezin. Tweede herziene druk. Kampen, J. H. Kok 1912, bl. 29 v. Stuart Mill, De slavernij der vrouw, naar de 4de Eng. uitgave bewerkt door M. Elizabeth Noest, Amsterdam, van Looy 1898 bl. 470, zegt dan ook terecht, dat de wetten dikwerf slechter zijn, dan de menschen, die ze uitvoeren, en door gezindheid en belangen worden verzacht.

Er zijn steeds en overal mannen geweest, die tirannen voor hunne vrouwen waren; en overal en altijd waren er mannen, die haar innig liefhadden en teeder voor haar zorgden. Omgekeerd waren er ook steeds goede vrouwen, liefhebbende moeders, trouwe gaden naast heerschzuchtige, sarrende, kwellende echtgenooten. Men kan niet alles over ééne kam scheren. De natuurlijke geaardheid van man en vrouw en ook de liefde, die hen tot elkander brengt en aan elkander bindt, blijven overal bestaan en doen in zeden en gewoonten haar invloed gelden. Daarom kan uit het ontbreken van rechtsbepalingen nog volstrekt niet geconcludeerd worden tot de slavernij en de onderdrukking der vrouw. Eerst zijn er de zeden en gewoonten, en eerst veel later, als de beschaving reeds vergevorderd is, komt de codificatie van het recht. Tot het vormen van die zeden en gewoonten heeft de vrouw het hare bijgedragen; ze heeft daar dikwerf nog meer invloed op uitgeoefend dan de man. Want de vrouw verloochent zichzelf niet; zij weet zich te redden en heeft evenzeer den man beheerscht als de man zijne vrouw. En voorts iedere tijd heeft zijn eigen zeden en gewoonten, die bij dien tijd passen; ze zijn op zichzelf dan nog niet slechtere, schoon andere, dan die, waarnaar wij leven. Slavernij was een toestand, die eens een element vormde van de cultuur en toen dragelijk was. En zoo was de ondergeschiktheid der vrouw aan den man een toestand, die vanzelf sprak bij een, niet steeds lageren, maar toch vroegeren staat van cultuur. Dwang wordt eerst dwang, als hij als zoodanig gevoeld wordt.

Nu heerschte vroeger allereer evenals thans nog bij de minder beschaafde volken de gedachte, dat de vrouw geen subject van rechten was, maar haar natuurlijke beschermer had in haar vader, haar man, haar ouderen broeder; ze had geen eigen persoonlijkheid en geen eigen bezit; en bepaaldelijk in het huwelijk was de man haar „heer”, evenals hij als vader dit was over zijne kinderen en als eigenaar over zijne slaven. Deze macht van den heer was in theorie zoo goed als onbeperkt, maar daarom nog volstrekt niet in de practijk. Zeker werd er door menig misbruik van gemaakt, evenals menig man nu nog zijne macht misbruikt, in weerwil van alle beperkende bepalingen der wet. Maar daarom deed de man dat nog niet; de goede mannen zagen in deze macht eene verplichting, om voor vrouw en kinderen te zorgen, ze te beschermen en te verdedigen. Zoo had ook de slavernij hare donkere schaduwzijde, vooral als ze met slavenhandel gepaard ging; maar zij wortelde in de sociale toestanden, en bood aan de slaven toch ook bestaanszekerheid en bescherming. Over het algemeen nam de vrouw echter bij schier alle volken eene ondergeschikte positie in; ze gold als een schepsel van lagere orde en van mindere waarde. En allerlei instellingen en gewoonten, zooals polygamie, polyandrie, vrouwenroof, vrouwenkoop, hetaeren- en concubinenwezen, willekeurige echtscheiding en vrije liefde, hebben er toe bijgedragen, om de vrouw te onderdrukken en van alle zelfstandigheid te berooven.

Bij de z.g.n. natuurvolken treft men zoo goed als overal

echtelijke verbindingen, regelingen betreffende de graden van bloedverwantschap, en allerlei gewoonten aangaande den omgang der geslachten aan; en het is onbewezen, dat deze verhoudingen, die alle het natuurlijk onderscheid van man en vrouw onderstellen, uit dierlijke toestanden van promiscuïteit zich ontwikkeld hebben. De evolutietheorie is te dezen opzichte even onjuist gebleken als de voorstelling van Rousseau over het idyllische leven van den natuurmensch. Maar ofschoon de toestanden bij de natuurvölker onderling weer zeer verschillen, de vrouw was toch steeds aan den man ondergeschikt. Vóór het huwelijk werd de kuisheid en het schaamtegevoel der meisjes dikwerf in het geheel niet ontzien; en in het huwelijk werd de vrouw alleen gewaardeerd als middel van voortplanting en als arbeidskracht. De man had onbeperkte macht, om zijne vrouw van zich te laten gaan, te verkoopen, te slaan of zelfs te dooden, en bij de verdeeling van den arbeid kreeg zij de zwaarste taak in het huisgezin en op het veld, terwijl de man zijn tijd op de jacht, in ledigheid of in feestgelagen doorbracht. Bij de godsdienstige plechtigheden was ze van elke handeling of ook zelfs van alle bijwoning uitgesloten, ofschoon vrouwen in sommige godsdiensten ook wel als tovenaressen of priesteressen dienst deden.

Bij de cultuurvölker is de toestand der vrouw principiëel niet verschillend van dien bij de natuurvölker; in sommige opzichten is hij eer erger dan beter te noemen. Bij de Babyloniërs, Assyriërs, Pheniciërs, Grieken, Romeinen bijv.

werd het geslachtsonderscheid ook op de goden overgedragen en leverde het leven der goden en godinnen een voorbeeld van zedeloosheid en ongebondenheid. Bij Babyloniërs en Pheniciërs werd prostitutie voor elke vrouw tot een godsdienstigen plicht gerekend. In Indië waren de weduwen verplicht, zich met het lijk van hare echtgenooten te laten verbranden en werden pasgeboren meisjes niet zelden gedood. In een artikel in het Juninumner van *Leven en Werken* hing de Japansche correspondent, Henriette Holst-Hendrix te Yokohama, een donker tafereel op van het leven der Japansche vrouw; zij geldt er als een minderwaardig wezen, tot dienen en gehoorzaam geboren, opgevoed tot onderdanigheid aan den man, die dikwerf verwaand, driftig en onredelijk is; de geboorte van een zoon wordt er, evenals bij ons, over het algemeen als een grooter geluk voor de ouders beschouwd dan die van een meisje.¹⁰

Maar afgezien van dit alles, bij de Oostersche volken bestond en bestaat er nog eene sterke afscheiding tusschen de geslachten: de vrouw is tot haar huis beperkt en neemt aan het openbare leven geen deel; in het openbaar mag zij zich niet dan gesluierd vertoonen. De man is in volstrekten zin haar heer, het hoofd

---

¹⁰ Volgens het *Handelsblad* van 22 Aug. 1917 riep Mej. F. S. Schippers, hoofd van de Kartinischool te Semarang in een open brief in de *Javabode* de hulp in van Mevrouw Van Limburg Stirum, echtgenoot van den gouverneur generaal, om al haar invloed aan te wenden, dat er binnen afzienbaren tijd een einde komen mocht aan het uithuwelijken van Javaansche kinderen reeds op 12 tot 14 jarigen leeftijd, waaraan ook de kinderen der Kartinischolen niet ontkomen. Dit moge nu geen regel zijn, zooals van inlandsche zijde werd opgemerkt (*Handelsblad* 9 Oct. 1917 Ocht.), ook als uitzondering is het al erg genoeg.

van gezin en familie; terwijl hij, ook waar monogamie regel is, zich allerlei vrijheden veroorloven mag, zooals het nemen van bijwijken, het bezoeken van hetaeren, het verlaten van zijne vrouw enz., geldt voor haar eene andere en veel strengere moraal; echtbreuk wordt bij haar zwaar, niet zelden met den dood gestraft. Bij Grieken en Romeinen stond de vrouw oudtijds wel in hooger aanzien; maar de practische levensbeschouwing was toch, zooals Demosthenes het uitdrukt: hetaeren hebben wij voor ons genoeg, bijvrouwen voor de dagelijksche verzorging van onze lichamen, en echtgenooten voor het verwekken van echte kinderen en als betrouwbare wachteressen in het midden onzer woning. En toen later rijkdom en weelde binnendrongen, gingen de zeden achteruit; wettige vrouwen werden achtergesteld bij lichtzinnige hetaeren, echtscheidingen namen hand over hand toe, beperking der geboorten kwam algemeen in practijk, en mannen en vrouwen werden verhit in hun lust en gaven zich over aan onnatuurlijke zonden.¹¹

De waardeering der vrouw hangt met de gedachte over haar oorsprong saam, en is dus in haar diepsten grond religieus van aard. Het Oude Testament begint met het verhaal van de schepping van man en vrouw naar Gods beeld, en doet dus reeds van tevoren verwachten, dat de positie der vrouw onder Israel in velerlei opzicht bevoorrecht zal wezen boven die bij

---

¹¹ Verg. mijn Christelijk Huisgezin bl. 27 v. Rösler, Die Frauenfrage², Freiburg B. 1907 bl. 144 v. en de daar bl. 178 opgegeven litteratuur; over de Grieksche en Romeinsche vrouw ook Mej. Dr. Gerlings, De vrouw in het oud-Christ. gemeentelven, Amsterdam Kruyt 1913 bl. 9-42.

andere volken. En dat is ook inderdaad het geval. Wel is bij Israel, evenals bij alle Oostersche volken, de man de „heer” van de vrouw en deze aan hem ondergeschikt. Maar toch is er van slaafsche onderdanigheid der vrouw geen sprake. Vrouwen als Sara, Rebekka, Abigail maken volstrekt niet den indruk, dat zij zich alles lieten welgevalen; haar invloed is groot, ten goede, maar dikwerf ook ten kwade, gelijk de voorbeelden van Eva, Thamar, Delila, Izebel bewijzen, en de waarschuwingen tegen de kwade vrouw in Spr. 2: 16, 5: 3, 6: 24, Pred. 7: 26 enz. daarvan getuigenis geven. Aan de andere zijde is er in het Oude Testament voor spiritualistische ascese geen plaats; vrouw en moeder, huwelijk en kroost worden hoog gewaardeerd, het gezin is de grondslag van heel de maatschappij, Gen. 2: 23, 23, Ex. 20: 12, Spr. 11: 16, 12: 4, 14: 1, 18: 22, 19: 14, Ps. 128, Spr. 31: 10–31 enz. Ook namen vrouwen deel aan den cultus (gebeden, feesten, offermaaltijden), waren tegenwoordig bij de voorlezing der wet, Deut. 31: 12, 8: 35, Neh. 8: 3, vierden de feesten mede, Ex. 12: 3, 4, Deut. 16: 11, 14, Ezr. 10: 1, verg. Hoz. 4: 13, Jer. 31: 13, Klaagl. 1: 4, deden dienst aan den ingang van de tent der samenkomst, Ex. 38: 8 (Leidsche vert.) 1 Sam. 2: 22, oefenden muziek en dans uit bij groote feesten, Ex. 15: 20, Richt. 11: 34, 1 Sam 18: 6, Ps. 46: 1, 68: 26, Am. 8: 3, Hoogl. 6: 9, waren leden van het tempelkoor, Ezr. 2: 65, Neh. 7: 67, ontvingen openbaringen zooals Hagar, Sara en de vrouw van Manoach, traden soms op als profetes, (Mirjam Ex. 15: 23, Num. 12: 2, Mich. 6: 4, Debora Richt. 4: 2, Hulda 2 Kon. 22: 13–20, Noadja

Neh. 6: 14, Anna Luk. 2), als richteres (Debora Richt. 4) of als koningin (Athalia).

Maar eene donkere schaduw werd op dat alles geworpen door de polygamie, die, volgens Jezus' woord, Matth. 19: 8, Mark. 10: 2–9, van den beginne niet was geweest, maar om de hardigheid des harten werd geduld; ze was volstrekt geen regel, maar werkte toch schadelijk, gelijk het huiselijk leven van Abraham, Jakob David, Salomo bewijst. De wet stond bovendien aan den man toe, om aan zijne vrouw een scheidbrief te geven, als hij iets schandelijks aan haar gevonden had, Deut. 24: 1. In de praktijk kon hier allerlei misbruik van gemaakt worden, zoodat de profeten ertegen moesten optreden, Mich. 2: 9, Mal. 2: 14; en de school van Hillel was in lateren tijd van meening, dat er voor het geven van zulk een scheidbrief reeds reden bestond, als de vrouw het eten niet goed toeberaid had. Trouwens, niet het Joodsche volk, maar de Rabbijnen dachten laag van de vrouw; zij achtten haar ongeschikt voor de wetenschap, spraken nooit met haar over wetgeleerde onderwerpen, plaatsten haar achteraf in de synagogen, en beschouwden ze als pronklievend en licht verleidbaar; Rabbi Meier beval aan den man dagelijks drie dankzeggingen aan, daarvoor dat God hem niet als een heiden, als eene vrouw, en als een dwaas had laten geboren worden¹².

---

¹² Verg. het aan Thales toegeschreven gezegde, dat hij het noodlot dankbaar was, dat hij ten eerste als mensch en niet als dier geboren was, ten tweede als man en niet als vrouw, ten derde als Helleen en niet als barbaar, Zahn, Der Brief des Ap. Paulus an die Galater², Leipzig 1907 bl. 187. Het Jodendom heeft zich, behalve in zijne eigen nakomelingen, ook zijwaarts in het Mohammedanisme voortgezet, dat o.a. ook de

Het Nieuwe Testament neemt een ander, veel hooger standpunt in. Beslissend is reeds terstond het feit, dat Jezus, de Christus, de Zone Gods, uit eene vrouw werd geboren, want in deze vleeschwording des Woords ligt principiëel opgesloten de overwinning van alle dualisme, de veroordeeling van het ascetisme, het eereherstel der vrouw als de gelijkwaardige van den man. Jezus gaat dan ook vrij en ongedwongen, gansch anders dan de Rabbijnen, met vrouwen om; ze volgen Hem op zijne wegen, verkeerden in zijn gezelschap en dienen Hem van zijne goederen. Hij spreekt met haar, evengoed als met de discipelen, over de verborgenheden van het koninkrijk Gods, verg. ook Joh. 4: 27, prijst het geloof der Kananeeische vrouw als dat van den hoofdman over honderd, doet ze getuigen zijn van zijne woorden en daden, van zijn dood, begrafenis en opstanding, en stort op den Pinksterdag ook over haar de gave des Geestes uit.

Het Christendom is zeker geene politieke en ook geene sociale hervorming geweest, en trachtte daarom ook niet eenige verandering aan te brengen in de verhoudingen, die toenmaals naar recht en gewoonte bestonden tusschen man en vrouw, ouders en kinderen, heeren en slaven, overheid en onderdanen. Doch het was aan de andere zijde ook geen volks-, stands- of staatsgodsdienst, maar eene religie van verzoening en

---

polygamie en de lichtvaardige echtscheiding bestendigde, en door de minachting der vrouw aan de beschaving groot nadeel toebreacht. Nog pas, in de Augustus-aflevering van het Koloniaal Tijdschrift 1917 schreef de Heer H. T. Damste, dat de vrouwen in een Mohammedaansch land aan de Heidenen zijn overgeleverd en aan allerlei willekeur blootstaan. Verg. ook Rösler, Die Frauenfrage, Freiburg i. B. 1907 bl. 190 v.

verlossing, door en door katholiek, voor ieder mensch bestemd en geschikt, en daarom ook eene blijde boodschap brengend aan alle menschen, niet het minst aan de vrouw. Het keerde zich zoowel tegen de intellectualistische verlaging als tegen de aesthetische verheerlijking der vrouw, stelde voor beide de religieus-ethische waardeering in de plaats, en wees aan de vrouw eene plaats aan, niet boven en niet beneden, maar naast den man. Terwijl de Grieken met hunne verheerlijking van het intellect minachtend op de vrouw neerzagen en in haar slechts die deugden waardeerden, welke haar voor den man begeerlijk maakten, stelde het Christendom aan man en vrouw dezelfde zedelijke eischen van geloof en bekeering, van reinheid en matigheid, en schonk hun dezelfde weldaden des heils. Zij zijn beiden burgers van hetzelfde koninkrijk Gods, leden van hetzelfde lichaam van Christus. Onder de leden der gemeente – zoo schreef Paulus daarom aan de Galatiërs, 3: 28 – bestaat er geen Jood of Griek, geen dienstbare of vrije, geen man of vrouw, want al te zamen zijn zij één (als het ware één persoon, één mensch) in Christus Jezus, en dus leden van het ééne lichaam, waarvan Christus het Hoofd is. In het natuurlijke bestaat er onder hen allerlei verschil van afkomst, stand, geslacht; maar in het geestelijke valt dat verschil weg, zijn rijke en arme, geleerde en ongeleerde, vrije en dienstknecht, man en vrouw gelijk; niemand heeft in de gemeente, op grond van dat verschil, een voorrecht boven den ander; de Griek staat niet bij den Jood, de dienstknecht niet bij den vrije, de vrouw niet bij den man ten achter; vrouwen

en mannen zijn erfgenamen van dezelfde genade des levens, 1 Petr. 3: 7.

Maar deze geestelijke gelijkheid heft de natuurlijke ongelijkheid tusschen man en vrouw niet op, evenmin als die tusschen Jood en Griek, vrije en dienstknecht, rijke en arme enz. Velen hebben hierin eene onverzoenbare tegenstelling gezien, uit de geestelijke gelijkheid tot de natuurlijke gelijkheid besloten en in naam der eenheid in Christus gemeenschap van goederen en van vrouwen, afschaffing van alle gezag en dienstbaarheid geeischt. En zeker ligt hierin een moeilijk probleem, dat in de verschillende tijden ook eene verschillende oplossing vraagt; het is het probleem van natuur en genade, van schepping en herschepping, van algemeene en bijzondere openbaring, van Christendom en cultuur. Maar schoon de geestelijke eenheid predikend, hebben Jezus en de apostelen daarnaast toch steeds de natuurlijke ongelijkheid gehandhaafd, die in de schepping gegeven of onder Gods leiding in de historie tot stand gekomen was. Zoo met name de ondergeschikte verhouding van de kinderen tot de ouders, Ef. 6: 1–3, Col. 3: 20, van de dienstknechten of slaven tot hunne heeren, 1 Cor. 7: 21–24, Ef. 6: 5–8, Col. 3: 22, enz., van de onderdanen tot de overheid, Rom. 13: 1 v. Tit. 3: 1, 1 Petr. 2: 13, en evenzoo van de vrouw tot den man in het huwelijk, 1 Cor. 11: 3 v. Ef. 5: 22 v. Col. 3: 18, 1 Petr. 3: 1 v.

Nu behoort er bij al deze verhoudingen onderscheid gemaakt te worden tusschen den vorm, waarin ze toenmaals door zeden

en wetten geregeld waren, en het beginsel of wezen, dat er aan ten grondslag ligt. De verhouding van kinderen en ouders, van dienstknechten en heeren, van onderdanen en overheid heeft in onze gewoonten en wetgeving een gansch anderen vorm aangenomen, dan die in de Grieksch-Romeinsche wereld bestond; de macht der ouders, der patroons, der overheid is volstrekt niet onbegrensd meer, maar is op allerlei wijze beperkt. En zoo is het ook met de verhouding van de vrouw tot den man in het huwelijk; de man is geen „heer” meer van de vrouw in den vroegeren zin van het woord, en de vrouw is geen eigendom meer van den man, waarmede hij handelen kan naar welgevallen, en waarvan hij zich ontdoen kan door een scheidbrief, als hij wil. Christus heeft daar zelf door zijn verbod der echtscheiding, anders dan om hoereriej, een einde aan gemaakt, de scheppingsordering hersteld en aan de vrouw eene vaste, blijvende plaats geschonken aan de zijde van den man. Echter – niet in het afgetrokkene, alsof elke vrouw aan elken man, of *de* vrouw steeds aan *den* man onderworpen ware – maar in het *huwelijk* blijft de natuurlijke, in de schepping gegeven ordening bestaan, dat de man het hoofd is en de vrouw hem tot eene hulpe tegenover hem gegeven is.¹³ Aan deze in de natuur

---

¹³ Tot recht verstand van 1 Cor. 11: 7–12 merke men op, dat 1° de man wel het beeld en de heerlijkheid Gods heet, maar de vrouw niet het beeld, doch alleen de heerlijkheid des mans. Want ook de vrouw is niet eerst middellijk door den man, doch rechtstreeks beeld Gods; dat 2° de man daarin boven de vrouw verheven is, dat hij de heerlijkheid Gods is, d. w. z. in het huwelijk en gezin de heerschappij draagt, stand en rang bepaalt, en de vrouw daaraan slechts door het huwelijk deel krijgt; en dat 3° deze verhouding

zelve gelegen verhouding kan niemand iets veranderen; huwelijk en gezin eischen een hoofd, dat de eenheid vertegenwoordigt en bewaart, en daarvoor kan toch alleen de man in aanmerking komen.

Dit beginsel is het, dat ook in het Nieuwe Testament, met name door den apostel Paulus, wordt gehandhaafd. Daarnaar beoordeelt hij zelfs het optreden der vrouw in het midden der gemeente. Vrouwen namen van den aanvang af in de Christelijke gemeente eene eervolle plaats in; zij waren met de apostelen eendrachtelijk volhardende in het bidden en smeeken, in de gemeenschap en de breking des broods, Hand. 1: 14, 2: 42, en deelden in allerlei gaven des Geestes, Hand. 2: 17, inzonderheid in de profetie, Hand. 21: 9, 1 Cor. 11: 5 verg. Openb. 2: 20. Tegen het bidden of profeteeren der vrouw in het midden der gemeente verzet Paulus zich niet, 1 Cor. 11: 5; alleen komt hij er tegen op, dat zij dit doet met ongedekten hoofde; want de sluier, die in de Christelijke gemeente uit het Jodendom werd overgenomen

---

toch weer niet eenzijdig is op te vatten, alsof alles van de zijde van den man komt en op de vrouw overgaat, maar in het Christelijk huwelijk, in den Heere, is noch vrouw zonder man, noch man zonder vrouw. En dit komt weer met de natuurorde overeen, want bij de schepping ontstond wel de vrouw uit den man, maar daarna wordt de man toch door de vrouw ter wereld gebracht; en dat alles is zoo door God bepaald. Hieraan zij nog toegevoegd, dat de tweede hier gemaakte opmerking ook verklaart, waarom wij God niet anders dan mannelijk kunnen denken. Wel worden Hem in de Schrift ook vrouwelijke eigenschappen toegekend, Jes. 49: 15, 66: 13, maar wijl God altijd de Eerste is, de Onafhankelijke, de Schepper en Regeerder van alle dingen, komt zijn beeld en gelijkenis vergelijkenderwijs beter in den man, dan in de vrouw aan het licht. Mausbach, Die Stellung der Frau im Menschheitsleben, M. Gladbach 1906 bl. 116. Rösler, Die Frauenfrage bl. 232 v.

en later het kenmerk der gewijde jonkvrouwen werd (virgines velatae), was voor hem het bewijs, dat de vrouw, ofschoon zelfstandig, als profetes, in de gemeente optredende, toch de natuurlijke ordening in het huwelijk bleef erkennen en niet, door valsche emancipatiezucht gedreven, zich misschien op hare gaven liet voorstaan en als eene „vrije vrouw” zich boven den man wilde verheffen. Dreigde er ook niet eenig gevaar, dat vrouwen misbruik maakten van de geestelijke eenheid in Christus, evenals slaven in Corinthe op grond van hunne geestelijke gelijkheid vrijlating van hunne heeren eischten? 1 Cor. 7: 20 v.

Opmerkelijk blijft hierbij, dat Paulus zich tegen het bidden en profeteeren der vrouw in het midden der gemeente niet verzet, mits het geschiede in eerbiediging der bestaande verhoudingen in het huwelijk. Zeker werd hij daarvan ook teruggehouden door het voorbeeld der profetessen in het Oude Testament. Maar het schijnt, dat Paulus deze vrijheid der profetie een paar hoofdstukken verder, in 1 Cor. 14: 34, en later nog sterker in 1 Tim. 2: 12 terugneemt. Want daar zegt hij, dat de vrouwen in de gemeenten, moeten zwijgen, dat het haar niet toegelaten is te spreken, dat zij niet mogen onderwijzen maar in stilheid moeten zijn; als zij iets willen weten, moeten zij tehuis hare eigene mannen vragen, want het staat leelijk voor de vrouwen, dat zij in de gemeente spreken; ze moeten onderworpen zijn, gelijk ook de wet zegt.

Er zijn vele pogingen beproefd, om deze beide uitspraken van den apostel met elkander in overeenstemming te brengen;

maar de waarschijnlijkste is die, welke tusschen het bidden en profeteeren eenerzijds en het spreken anderzijds onderscheid maakt. In de gemeente van Corinthe n.l. was nog het vrije woord geoorloofd, vooral in den vorm van profetie, glossolalie, uitlegging der talen enz., en Paulus komt daar niet tegen op, maar geeft er alleen eenige regelen voor aan. Zoo keurt hij ook het charismatisch, dat is, het uit aandrift des Geestes geboren bidden en profeteeren der vrouwen niet af, mits het niet vergezeld ga van eene valsche emancipatiezucht. Maar wel verzet hij zich beslist in 1 Cor. 14: 34 tegen het spreken, dat is waarschijnlijk tegen het vragen, critiseeren, redeneeren, zooals dat wel bij de Grieksche hetaeren gewoonte was, en in 1 Tim. 2: 12 tegen het onderwijzen, d.i. het optreden als leerares in de gemeente. Dat Paulus hier zoo nadrukkelijk aan de vrouwen het zwijgen in de gemeente oplegt, bewijst wel, dat zij in Corinthe van het vrije woord misbruik maakten, en ook later nog in Efeze, toen dat vrije woord reeds tot het verleden behoorde, tegen deze ordening in verzet kwamen. Voor het overige vergete men niet, dat, toen de zendingsgemeente langzamerhand in eene volledig geïnstitueerde kerk overging, de profetie met alle buitengewone geestesgaven uitstierf en het vrije woord niet alleen aan de vrouwen, maar ook aan de mannen ontnomen werd; de ambtelijke dienaar des woords behield alleen het recht, om in de gemeente te spreken en te leeren.

Van dezen specialen dienst uitgesloten, werd de vrouw toch in de eerste Christengemeenten tot allerlei anderen arbeid

geroepen. Ten eerste waren er vele vrouwen, die haar woningen openstelden voor de samenkomsten der gemeente, zichzelf den heiligen ten dienste schikten, gastvrijheid bewezen, armen en zieken verzorgden, en daarom als dienaressen, Rom. 16: 1, als voorstandsters of patronessen geëerd werden, Rom. 16: 2, 1 Cor. 16: 15, 16. Zulke „moeders der synagogen” waren ook al in het Jodendom bekend en kwamen in de eerste Christengemeenten veelvuldig voor; men denke slechts aan de moeder van Johannes Markus in Jeruzalem, Hand. 12: 12, Phebe in Kenchreae Rom. 16: 1, Priscilla met haar man Aquila in Efeze, later in Rome, Hand. 18: 2, 26, Rom. 16: 3, het huis van Stephanas, eersteling van Achaje, 1 Cor. 16: 15. Omdat Phebe in Rom. 16: 1 eene diakonos heet, meende men vroeger algemeen, dat al deze vrouwen diaconessen waren in onzen zin van het woord. Maar dit gevoelen schijnt niet houdbaar te zijn; ze worden n.l. ook met andere namen aangeduid, zoo als medearbeidsters in Christus Jezus, Rom. 16: 3, Phil. 4: 3 (evenals elders Timotheus, Clemens, Philemon, Lucas, Markus enz. zoo heeten), als voorstanders, Rom. 16: 2, als dezulken, die met Paulus en andere medearbeiders medegestreden hebben in het Evangelie, Phil. 4: 3. De dienst, door deze vrouwen verricht, was dus niet of althans niet uitsluitend werk der barmhartigheid, maar een dienst in het Evangelie, een mede-arbeiden met Paulus en anderen in de verbreiding van de boodschap des heils.

Hiermede stemt overeen wat ons van Priscilla en haar man Aquila wordt verhaald; waarschijnlijk waren zij beiden in Rome

Christen geworden, maar ze weken uit naar Corinthe om het bevel van Claudius, dat alle Joden uit Rome vertrekken moesten, ontmoetten daar Paulus en reisden met hem naar Efeze; daar werkten zij een tijd lang met hem samen en bleven er achter, toen Paulus doorreisde naar Jeruzalem. In Efeze ontvingen ze dezen zegen op hun arbeid, dat zij aan Apollos den weg Gods nauwkeuriger konden uitleggen; en zoo arbeidden ze op hunne reizen in de zending voort, en brachten zij eene schare van discipelen toe, Hand. 18: 2, 18, 19, 26, Rom. 16: 3, 4, 1 Cor. 16: 19, 2 Tim. 4: 19. Harnack kwam hierdoor op het vermoeden, dat Priscilla, die dikwerf vóór haar man wordt genoemd, en Aquila de auteurs waren van den brief aan de Hebreeën, maar dit gevoelen is meer geniaal dan gegrond. Ook volgt uit dezen arbeid niet, dat Priscilla in den ambtelijken zin als leerares optrad; maar zij en haar man werkten toch met Paulus en anderen mede in de verbreiding van het Evangelie. Plinius maakt dan ook in zijn brief aan keizer Trajanus gewag van twee Christelijke vrouwen, die ministrae (dienaressen) genoemd werden. Clemens Alexandrinus zegt, dat de vrouwen, die den apostel Paulus op zijne zendingsreizen vergezelden, medewerkten in de leer, en, terwijl de apostelen het Evangelie aan de mannen verkondigden, het Evangelie aan de Heidensche en Joodsche vrouwen brachten, niet in het openbaar, maar privaat in de huizen. En Chrysostomus getuigt van de vrouwen, die met de apostelen mede-arbeidden, dat zij de baan van apostelen en evangelisten betraden, niet door in het openbaar in de vergadering der geloovigen het Evangelie

te verkondigen, maar wel door in privaat gesprek of ook wel door andere diensten (gastvrijheid) bij de verbreiding des Evangelies behulpzaam te zijn.

Zooals de genoemde plaatsen recht geven, om bij de verbreiding van het Evangelie van een hulpdienst der vrouwen te spreken, zoo wijst 1 Tim. 5: 9, 10 ons, ten tweede, op zulk een hulpdienst bij het presbyteraat (opziener- of ouderlingschap). Wel is waar is ook in Tit. 2: 3–5 van bejaarde vrouwen sprake, die in heel haar handel en wandel zich zoo gedragen moeten, als den heiligen betaamt, opdat zij de jonge vrouwen leeren, voorzichtig te zijn en hare mannen en kinderen lief te hebben. Doch deze vermaning moet door Titus niet gericht worden tot enkele verkorene, maar tot alle bejaarde vrouwen, en ze houdt niet zoozeer een leeren door het woord, als wel door het voorbeeld in, verg. 1 Pet. 3: 1.

Van meer belang voor ons doel is hetgeen Paulus in 1 Tim. 5: 9, 10 zegt. Nadat hij eerst de zorg voor de arme weduwen aan de familieleden (kinderen en kleinkinderen) en daarna aan de gemeente heeft aanbevolen, maakt hij in de genoemde verzen gewag van de verkiezing (of eigenlijk de inschrijving op een rol of register) van eene weduwe, die niet minder dan 60 jaren oud is en eens mans vrouw is geweest. Aan zulk eene weduwe worden voorts vele eischen gesteld: ze moet getuigenis hebben van goede werken, kinderen hebben opgevoed, gaarne geherbergd, de voeten der heiligen gewasschen, aan verdrukten hulp bewezen hebben, in alle goed werk ijverig geweest zijn.

Uit deze vereischten laat zich afleiden, dat deze weduwe tot een bijzonderen dienst in de gemeente geroepen werd, en wel waarschijnlijk tot het bezoeken van armen, zieken, gevangenen, tot het opvoeden van weezen en het geven van raad en leiding aan de jongere vrouwen. De tegenstelling, welke in de volgende verzen 11–16 gemaakt wordt, beveelt deze opvatting aan; want daar is sprake van jonge weduwen, die eerst wel voor zulk een dienst zich aanboden, maar spoedig ontrouw werden, omdat ze liever wilden hertrouwen en bij het huisbezoek door hare ledigheid en babbelsucht meer kwaad dan goed deden. De apostel beveelt dan ook, dat zulke jonge weduwen liever moeten huwen, kinderen voortbrengen en haar huis wel regeeren, opdat zij aan den tegenstander geen oorzaak van lastering geven. In de latere kerkelijke litteratuur (bij den Pastor van Hermas, Clemens, Origenes, Tertullianus) vinden wij dan ook enkele malen melding gemaakt van oudere weduwen, die als eene soort vrouwelijke ouderlingen (*presbytides*, *presbyterae*, *presbyterissae*) dienst deden en eene eereplaats in de gemeente innamen.

En zoo was er ten derde ook een hulpdienst der vrouwen bij het diaconaat. De naam *diakonos*, in Rom. 16: 1 aan Phoebe gegeven, is hiervoor niet beslissend, maar in 1 Tim. 3: 11 zegt Paulus, dat de vrouwen evenzoo (als de diakenen) eerbaar moeten zijn, geene lasteressen, wakker, getrouw in alles. Sommigen hebben hierbij aan de echtgenooten der diakenen gedacht, maar dit gevoel is onwaarschijnlijk, omdat het woord: *insgelijks* (of evenzoo) eene andere categorie van personen

inleidt; de tekst niet van *hunne*, maar alleen van *de* vrouwen spreekt; en ook bij de opzieners, wier vereischten in vers 1–7 worden opgesomd, van hunne vrouwen niet de minste melding geschiedt. Zulke dienende vrouwen, als hier waarschijnlijk worden bedoeld, komen later in de kerkelijke litteratuur ook meermalen voor. Maar het valt moeilijk te zeggen, in welk opzicht de bovengenoemde weduwen en de hier bedoelde diaconessen van elkander onderscheiden waren en in welke verhouding zij tot elkander stonden; soms gaan de weduwen in rang aan de diaconessen vooraf, en soms volgen zij haar. Tot de werkzaamheden dezer vrouwen behoorden niet alleen werken van barmhartigheid, zooals armenzorg, ziekenbezoek enz.; maar men maakte van haar dienst vooral ook gebruik, 1°. door vrouwen in hare woningen te bezoeken en met de leer des Evangelies bekend te maken, en 2° om behulpzaam te zijn bij het ontvangen der sacramenten, den doop, de handoplegging, de zalving enz. Mannen konden deze diensten moeilijk bewijzen, omdat daardoor allicht aanleiding gegeven zou zijn tot kwaad gerucht. De hulpdienst van het diakonaat kwam daardoor in het Oosten vooral tot ontwikkeling; in het Westen daarentegen bestond alleen het viduaat (de weduwendienst), zelfs nog tot in de derde eeuw toe¹⁴.

---

¹⁴ Harnack, *Mission und Ausbreitung des Christ. in den ersten drei Jahrh.*², Leipzig 1906. E. von der Goltz, *Der Dienst der Frau in der Christl. Kirche* 1905, Zscharnack, *Der Dienst der Frau in den ersten Jahrhunderten der Christl. Kirche*, Göttingen 1902, die vóór de inhoudsopgave ook litteratuur noemt. Achelis in PRE³ IV 616. Rösler, *Die Frauenfrage* 1907, bl. 239 v. Lydia Stöcker, *Die Frau in der alten Kirche*,

---

Tübingen 1907, Gerlings, De vrouw in het oud-Christ. gemeentelven, Amsterdam,
1913. Harrenstein, Het arbeidsterrein der Kerk in de groote steden, Kampen J. H. Kok
1913 Bijlage J.

3. DE VROUW IN DE CHRISTENHEID

Zoo was er in de Christelijke kerk oorspronkelijk een krachtig streven, om voor de velerlei werkzaamheden binnen en buiten de gemeente van den dienst der vrouwen gebruik te maken. Ook namen ze in den ouden tijd, toen de bisschopskeuze nog niet aan een bepaald deel der geestelijkheid was toebetrouwd, hier en daar soms met de mannen aan die verkiezing deel¹⁵. Maar inzonderheid drie oorzaken hebben deze ontwikkeling in haar loop gestuit, de haeresie, de hierarchie en de ascese. Wat de haeresie betreft, de geschiedenis der godsdiensten bewijst, dat in enthousiaste tijden de verbreiding eener religie ontzaglijk veel aan de werkzaamheid der vrouwen te danken heeft. Men denke in den nieuweren tijd slechts aan Mad. Blavatsky, Mrs. Besant, Mrs. Eddy enz.; maar zoo was het altijd en overal, in het oorspronkelijke Christendom, en daarna in het Gnosticisme, Marcionitisme, Montanisme, Priscillianisme enz. Deze secten droegen aan de vrouwen dikwerf het ambt op, om te leeren en de sacramenten te bedienen. Naarmate deze vrouwelijke propaganda van kettersche leeringen toenam en gevaarlijker werd, klemde de kerk zich vast aan het woord van Paulus: mulier taceat in ecclesia, de vrouw zwijge in de gemeente, en

---

¹⁵ Mausbach, Die Stellung der Frau im Menschheitsleben. M. Gladbach. 1906 bl. 58.

werd voor al wat op een ambtelijken dienst der vrouw geleek, bevreesd. De ontwikkeling der hierarchie leidde in dezelfde richting; de charismatische organisatie maakte meer en meer voor de institutaire, gereglementeerde kerk plaats. Aan den leek, niet alleen aan de vrouw, maar ook aan den man, werd het vrije woord ontnomen; het woord bleef alleen aan den bisschop, aan de geestelijkheid. De hoogste ambten in de kerk kregen een priesterlijk karakter; en vrouwen kunnen en mogen, naar het woord van Tertullianus, alleen priesteressen der kuisheid zijn. Eindelijk kwam er nog de ascese bij, die sedert de tweede eeuw meer en meer bij de Christenen ingang vond, straks door de kerk erkend en opgenomen werd en alzoo aan de dubbele moraal het aanzijn schonk. De martelaar, de kluizenaar, de monnik, de bedelmonnik, de zelfpijniger werd de ware Christen. In de Middeleeuwen gingen wereldvlucht en wereldzucht met elkander gepaard.

Deze ascetische richting is oorzaak geweest, dat kerkelijke mannen over den zinnelijken lust, over het huwelijk en over de vrouw menigmaal een eenzijdig en onbillijk oordeel hebben gevoeld. Op de tweede synode te Macon in 585 werd er zelfs door een bisschop beweerd, dat vrouwen niet in den vollen zin menschen konden genoemd worden.¹⁶ Maar dit geval

---

¹⁶ Verg. *De Katholiek*, Dec. 1903 bl. 463, en Aug. Sept. 1917 bl. 84. De vraag, of de vrouw een mensch verdiende te heeten, werd ook later nog wel in scherts gesteld. In 1595 verscheen daarover te Wittenberg eene disputatie, welke bestreden werd door Dr. Andreas Schoppe in zijne *Corona dignitatis muliebris* 1596 en later ook door Dr. S. Gedicke te Maagdenburg in eene *Defensie sexus muliebris*, Hagae Comitum 1638.

staat vrijwel op zichzelf; de synode toonde uit den Bijbel aan, dat de vrouw wèl een mensch mag heeten, want Jezus heette de Zoon des menschen, dat is van Maria. En tegenover al de minachting, welke aan de vrouwen van de zijde van kerkvaders, monniken, inquisiteurs enz. te beurt is gevallen, mag men billijkheidshalve niet vergeten, dat de kerk de ascetische buitensporigheden van sommige secten steeds bestreden heeft; dat zij de ascetische levenswijze tot de raden, niet tot de geboden rekende, en huwelijk, monogamie en onontbindbaarheid van den echt hoog gehouden heeft. Ook gingen de Kerkvaders in hunne verachting nooit zoover als de Manichaeën, die het sexueele met het zondige vereenzelvigden; velen hunner, bijv. Clemens Alexandrinus en Ambrosius, hebben van de vrouw met hooge waardeering gesproken. Vrouwenhaters zijn er bovendien, evenals vrouwenvergoders, steeds en onder alle richtingen geweest; men denke slechts aan Schopenhauer en Nietzsche.

Voor al echter neme men nog in aanmerking, dat de kerk de hulpdiensten der vrouwen wel langzamerhand geheel teruggedrongen en vernietigd heeft, maar op eene andere wijze en in een anderen vorm toch behouden en hersteld heeft. De vrouw, die in den dienst der kerk rechtstreeks niet meer te gebruiken was, en toch daarvoor roeping gevoelde, zonderde zich van de wereld af, ging met anderen samenwonen, of zocht

---

Verg. de Moor, Comment. in Marckii Comp. II 982. En in 1779 verscheen hier te lande nog een pamflet getiteld: Bewijs dat vrouwen geen menschen zijn.

eene schuilplaats in het klooster. Want van het ontstaan van het monnikwezen af werden er ook kloosters voor vrouwen gebouwd, dikwerf met die van kloosters voor mannen onder één toezicht gesteld. Met Benedictus van Nursia werkte zijne zuster Scholastica samen; Lioba was medearbeidster van Bonifacius en abdis van het klooster Bischofsheim aan den Tauber; de abdis van het klooster te Fontévrault (dep. Maine et Loire) stond aan 't hoofd van nonnen en monniken; de Zweedsche Birgitta stichtte niet alleen een klooster voor 60 nonnen, maar daarnaast ook een klooster voor 72 monniken. Zoo ontstonden er dusgenaamde dubbele kloosters, ook in de orde der Praemonstratensen, Cisterciensen, Gilbertijnen enz., en voegden vele orden, zooals vooral die der Franciscanen en Dominikanen, ook nog Tertiariërs en Tertiariinnen aan zich toe, die zonder het afleggen van bepaalde kloostergeloften, toch naar den zoogenaamden derden regel gingen leven; in den nieuweren tijd kwamen er nog tal van congregaties van mannen en van vrouwen bij. De Roomsche kerk heeft de vrouwen dus wel beslist uit de ambten geweerd, maar toch op andere wijze van haar diensten ruimschoots gebruik gemaakt. En door al deze vrouwen is op het gebied van handwerk, kunst en wetenschap, onderwijs en opvoeding, armen- en krankenzorg, barmhartigheid en zending eene werkzaamheid ontwikkeld, welke niet hoog genoeg gewaardeerd kan worden.

Maar in deze kloosters trad dikwerf verval in, zoodat telkens hervorming noodig was. En tegen het einde der Middeleeuwen nam dit verval in die mate toe en werd het zoo algemeen, dat

de kloosters in alle landen te slechter naam en faam bekend stonden. Men kon zijne dochter – zeide Geiler von Kaisersberg – beter naar een publiek huis, dan naar vele kloosters zenden. De hoogere en lagere geestelijkheid stond niet beter aangeschreven, want, sedert Gregorius VII haar tot het coelibaat verplichtte, leefde ze voor het grootste gedeelte in concubinaat, indien niet erger, in openbare hoererij. De minnedienst der ridderorden ontaardde bovendien in sentimentaliteit en bandeloosheid. De prostitutie greep steeds verder om zich heen en werd een gevaar voor de steden niet alleen, maar ook voor het platteland. Onder dit alles leed de naam en de waardeering der vrouw; ze werd in spreuk en lied, in ernst en scherts op honende wijze veracht en bespot. En de officieele wetenschap bood er weinig tegenwicht aan.

Thomas Aquinas was evenals Augustinus van oordeel, dat de prostitutie, schoon onvereenigbaar met het Christendom, toch wegens hare onuitroeibaarheid geduld moest worden.¹⁷ In zijn oordeel over de vrouw bindt hij zich al te zeer aan het gezag van Aristoteles, die wel veel treffelijks over de vrouw heeft gezegd, maar haar toch minderwaardig achtte, want de man was het actieve principe, overtrof haar in rechtvaardigheid, dapperheid en deugd, en de vrouw is het passieve principe, de hulè, (de stof in Aristotelischen zin, tegenover den vorm), een man zonder

---

¹⁷ In het tractaat van Thomas over de regeering der vorsten komt de uitdrukking voor: Hoc facit meretrix in mundo quod sentina in mari vel cloaca in palatio; maar ze staat in een gedeelte, dat niet meer door Thomas zelf geschreven werd.

zaad, een verminkte man. Deze voorstelling werd door Thomas overgenomen en meermalen herhaald; de vrouw is een mas occasionatus, een verminkte man.¹⁸ De asceten gingen op dit thema dikwerf nog verder door, en beschuldigden de vrouw van allerlei ondeugden; zelfs Thomas a Kempis waarschuwt tegen alle vertrouwelijkheid met eenige vrouw.¹⁹ Het toppunt van deze vrouwenverachting werd in den Heksenhamer van de beide Dominicanen Sprenger en Krämer bereikt, die in 1489 het licht zag en in groote mate heeft bijgedragen tot de heksenvervolging. In de 13e eeuw toch leidde de verscherping der tucht tegen de vele opkomende ketterijen tot het instellen der Inquisitie, die meer en meer ook op de tooverij hare aandacht richtte en een nauw verband aannam tusschen haeresie en magie. Duizenden en duizenden vrouwen zijn van dien tijd af, tot in de achttiende eeuw toe, in Protestantsche zoowel als in Roomsche landen, van dezen heksenwaan de beklagenswaardige slachtoffers geweest.²⁰

Niet alleen godsdienstig en kerkelijk, maar ook zedelijk was daarom eene radicale hervorming noodzakelijk. Tegen het einde der Middeleeuwen kwamen Renaissance en Reformatie gelijkelijk tegen het ascetisch levensideaal met zijne treurige

---

¹⁸ Thomas, Summa Theol. I 92 art. 1.

¹⁹ Thomas a Kempis, Over de navolging van Christus I 8.

²⁰ Art. in PRE³ VIII 30–36. Verg. verder Bücher, Die Frauenfrage im Mittelalter, Tübingen 1882. Grupp, Kulturgeschichte des Mittelalters I Stuttgart 1894. H. Finke, Die Frau im Mittelalter, Kempten 1913. Mausbach, Altchristl. und moderne Gedanken über Frauenberuf. M. Gladbach 1905. Rösler, Die Frauenfrage² Freiburg Herder 1907.

gevolgen in verzet. De Renaissance was echter eene aristocratische beweging en kwam, wat de vrouwen betreft, slechts aan de ontwikkeling van een kleine schare uit de hogere kringen der maatschappij ten goede; tot de verheffing der vrouw, tot de veredeling van huwelijk en gezinsleven heeft ze weinig bijgedragen, omdat ze, vol bewondering voor de klassieke oudheid, dikwerf verviel tot eene naturalistische ethiek en op het volk, ook op de vrouw uit het volk, uit de hoogte neerzag; toen ze in de 17e eeuw in Frankrijk doordrong, kweekte zij een geslacht van femmes savantes en femmes précieuses, die den spot van Molière verdienden. De Reformatie greep veel dieper in, ontwortelde het ascetisch ideaal door hare leer van de rechtvaardiging uit het geloof, en stelde ervoor in de plaats den trouwen arbeid in het aardsche en tevens goddelijke beroep.

Daardoor werd ze, vooral in hare Gereformeerde vertakking, in hooge mate bevorderlijk aan het eereherstel van het huwelijk, aan de verheffing van het gezinsleven, aan het kweeken van allerlei huiselijke en burgerlijke deugden, en ook aan de ethische waardeering der vrouw. De Hervormers gaven daarin door hun huwelijk en gezinsleven zelven een voorbeeld; want al legt Luther, uit reactie, soms al te sterk den nadruk op het huwelijk als medicijn der hoererij, en al is zijn raad inzake het tweede huwelijk van Philip van Hessen in 1539 niet te verdedigen, men vindt bij hen geen satire of spot met de vrouw, gelijk die in de kringen der Humanisten dikwerf voorkwamen, maar eene waardige bespreking van alwat op huwelijk en gezin betrekking

heeft, en eene hooge waardeering van de roeping, die aan de vrouw, in onderscheid van den man, in haar huis is toebetrouwd. De huwelijksformulieren en huwelijksboeken, die in menigte verschenen, leggen van deze ethische waardeering van vrouw en moeder, van huwelijk en gezin een welsprekend getuigenis af. En het huiselijk leven, dat in de Protestantsche landen tot ontwikkeling kwam en de vergelijking met dat in de Roomsche landen uitnemend kan doorstaan, drukt daarop het zegel der praktijk. Zelfs werd in de Gereformeerde kerken in Nederland en in het Rijnland, ten deele ook in Frankrijk, eene poging beproefd, om het weduwenambt van 1 Tim. 5: 9, 10 te herstellen, maar deze poging slaagde slechts voor korten tijd. En daar zij de vergoeding der vrouwelijke hulpdiensten miste, die in Rome door de nonnen bewezen werden, kon de Protestantsche kerk door Elisabeth Malo niet geheel ten onrechte de „rechtlich organisirte Männerkirche” genoemd worden. Eerst de nood der tijden dwong in de vorige eeuw, om, inzonderheid op initiatief van Theodor Fliedner en Amalie Sieveking, een georganiseerden vrouwenarbeid voor allerlei werken van barmhartigheid in het leven te roepen.

De Hervormers en hunne volgelingen dachten er dan ook niet aan, om de vrouw te verachten; zij leeren allen overeenkomstig de Schrift, vooral in Gen. 1: 27, dat de vrouw evengoed als de man een mensch is, en naar Gods beeld geschapen.²¹

Maar toch was men er ver van af, om de ongelijkheid

---

²¹ Verg. bijv. de Moor, Comm. in Marckii Comp. II 982 v. III 46.

van man en vrouw uit te wisschen. Zelfs leefde daarbij nog eenigermate voort de antieke en scholastieke gedachte van de minderwaardigheid der vrouw, welke met Schriftuurplaatsen als Gen. 2: 18, 3: 16, 1 Cor. 11: 7 v. Ef. 5: 23, 24, 1 Tim. 2: 13, 14 gesteund werd. Al stond de vrouw religieus-ethisch met den man gelijk en al muntte zij in deugden van vroomheid, lijdzaamheid enz. boven hem uit; ze was toch in waardigheid, kracht en heerlijkheid de mindere van den man. Luther zeide: eine Weibsperson ist von Gemüt und Leib viel schwächer, verführlicher und beweglicher als eine Mannsperson, en zoo ongeveer lieten allen zich uit. Vrouwen zijn „mindermenschen” zooals Huyghens zegt; of naar de uitdrukking van Cats: alwat een man gelijkt, een hooger wesen heeft. Wittewrongel noemt zonder meer de vrouw de mindere, den man den meerdere, het hoofd, den heer, den meester, den leidsman van de vrouw; hij behandelt eerst de plichten van de vrouw, daarna die van den man, want officium ascendit, amor descendit: de plicht klimt opwaarts, de liefde daalt nederwaarts. Als de vrouw begint met haar plichten te vervullen, beweegt zij haar man, om zich behoorlijk jegens haar aan te stellen. Onder die plichten neemt de onderdanigheid, de onderwerping, de gehoorzaamheid de eerste plaats in²². In het huwelijksformulier van de Geref. kerken in Nederland wordt aan de vrouw het voorbeeld der heilige

---

²² Wittewrongel, Christelijke Huyshoudinghe I 108. v. Lobstein, Die Ethik Calvins, Strassburg 1877 bl. 99. De voorstelling van Busken Huet, Het Land van Rembrand II 3 bl. 11 v. is echter zeer eenzijdig.

vrouwen voor oogen gehouden, welke op God hoopten en haren eigenen mannen onderdanig waren, gelijkewijs Sara haren man Abraham gehoorzaam geweest is, hem noemende heere. Wel wordt deze gehoorzaamheid der vrouw in datzelfde formulier beperkt tot de dingen, die recht en billijk zijn, en opgewogen door den plicht van den man, om zijne vrouw lief te hebben en bij haar te wonen met verstand enz. Maar in de ethiek wordt toch altijd zeer sterk nadruk gelegd op de behulpzaamheid, volgzzaamheid, zachtmoedigheid, eerbiedigheid enz., welke de vrouw jegens haren man in acht heeft te nemen.

Deze geringere waardeering der vrouw hangt ongetwijfeld voor een deel met het intellectualisme samen, met de leer, dat verstand en rede de grootste voorrechten zijn van den mensch. Wjl deze echter in hoogere mate aan den man dan aan de vrouw geschonken waren, vloemde daaruit de minderwaardigheid der vrouw vanzelve voort. En daarmede verbond zich terstond eene tweede eigenaardigheid, welke men aan de vrouw toeschreef; wjl zij in intellectueele gaven bij den man achterstond, was ze ook lichter verleidbaar, meer toegankelijk voor verzoekingens des duivels, vatbaarder voor bijgeloof, ketterij, tooverij, hekserij enz. Zeide Paulus ook niet in 1 Tim. 2: 14, dat Eva tot overtreding van Gods gebod kwam, doordat zij zich door de slang liet verleiden en bedriegen, maar dat Adam viel, naardien hij door zijne vrouw overreed werd? De suprematie, die aan het intellect werd toegekend, en de geringere waarde, welke aan het gemoed werd gehecht, droeg er toe bij, om de vrouw bij den man achter

te stellen en die deugden, waarin zij hem evenaart of overtreft, in de schaduw te dringen.

Daarbij kwam ook nog het gebrek aan historischen zin. Als uit Gen. 18: 12, (Richt. 19: 26, 27) en 1 Petr. 3: 6 de plicht van de onderdanigheid der vrouw wordt afgeleid, ziet men geheel over het hoofd, dat de verhouding, waarin de vrouw in de dagen des Ouden en Nieuwen Testaments naar gewoonte en wet tot haar man stond, eene geheel andere was, dan die, welke langzamerhand onder de Christenvolken tot stand kwam.²³ Op dezelfde wijze trekt Wittewrongel uit teksten als Gen. 30: 1, 31: 4, (Esth. 1: 7) het besluit, dat eene vrouw op de vermaningen en bestraffingen van haren man behoorlijk acht moet geven en komen moet, zoodra zij door hem ontboden wordt; ja zelfs, dat godzalige vrouwen, „bijaldien oock de man zijne huisvrouw, sonder en buyten eenige schuldt ('t welck de beste kan gebeuren) soude bestraffen, soo discreet zullen zijn, dat sij liever met een stille sachtmoedigheydt dat sullen verdragen ende over haer laten gaen, alsdat zij daerom haren man met eenige scherpe en onbetamelicke redenen souden bejegenen; wel wetende dat het is de eygenschap van een goetaerdige dispositie, somtijds een schuldt te erkennen, even daer geen en is”.²⁴

Natuurlijk valt ook in dergelijke vermaningen wel eenige

---

²³ De Hollandsche Spectator merkte daarom reeds op, dat „zulks was in een tijd, dat de vrouw volstrekt aan haar gemaal als haar koning en wetgever onderworpen was”, aangehaald door Mej. Dr. S. I. von Wolzogen Kühr, *De Nederl. vrouw in de eerste helft der 18e eeuw*. Leiden, Brill 1912 bl. 102.

²⁴ T. a. p. bl. 116, 117.

waarheid op te merken, maar de toon, waarin ze gesteld zijn, verraadt toch duidelijk, dat de vrouw als de mindere van den man wordt beschouwd.²⁵ En zulke gedachten voeren nog in tal van kringen den boventoon. Enkele jaren geleden maakte een Duitsche baron een reis naar het Oosten en deelde na zijn terugkeer, in den *Lokal-Anzeiger*, eenige van zijne ervaringen mede. Daarin toonde hij zich bijzonder ingenomen met de zachtaardigheid, gediensdigheid en trouw der Japansche vrouwen. Want naar zijn oordeel was verstand en geleerdheid het domein van den man, en moest de vrouw niets zijn dan eene liefelijke, vriendelijke, trouwe en bescheidene echtgenoot, die haar levensdoel erkent in het den man het leven zoo aangenaam mogelijk maken. Dit ideale type der trouw trof hij het meest volmaakt bij de Japansche aan, die de slavin van haar man is, maar eene allerliefste slavin, en van geen emancipatie en vrouwenrechten weet.²⁶

Maar de vrouwen zijn met dit ideaal niet meer tevreden, en de mannen haasten zich tegenwoordig, met te verklaren, dat de vrouw niet is de mindere, maar dat zij is eene andere dan de man.

---

²⁵ Zoo ook Bilderdijk, verg. mijn Bilderdijk als Denker en Dichter, Kampen J. H. Kok 1906 bl. 174 v.

²⁶ *Handelsblad* 23 Nov. 1904.

4. DE VROUWENBEWEGING

Deze verandering in de waardschatting der vrouw is te danken aan den omkeer, die in de achttiende eeuw in het denken en leven der volken werd teweeggebracht eenerzijds door het Piëtisme en anderzijds door het Rationalisme. Rome vond een uitweg voor het individualisme in het kloosterwezen, en wist het tevens in deze instelling aan zichzelf ondergeschikt en dienstbaar te maken. Het Protestantisme sloot dezen uitweg af, en zag toen in eigen kring het conventikel- en het sectewezen opkomen.

Daar zijn nu eenmaal mensen, die in het gewone gareel niet meeloopen kunnen, en hun eigen weg verkiezen te gaan. Op godsdienstig gebied kunnen zij zich niet vinden in het compromis, dat de officieele kerken naar hunne meening steeds genoodzaakt zijn, in de practijk met de wereld te sluiten; zij zonderen zich af, stichten kleinere of grootere gemeenschappen en trachten overeenkomstig de eischen der Bergrede te leven. Bij al deze secten laat het subject, het individu zijne rechten gelden, zoodat òf strenge maatregelen van orde en tucht noodig zijn, òf de gemeenschap licht door onderlinge verdeeldheid en twist tenietgaat. En het individualisme komt ook daarin uit, dat de kloosters van monniken gewoonlijk ook kloosters van nonnen naast zich zien opkomen, of dat binnen de kringen der secten (Wederdoopers, Independenten, Kwakers, Piëtisten, Methodisten enz.) aan de vrouw veel meer rechten worden

toegekend dan in de officieele kerken.

Het Rationalisme, dat aan het Piëtisme verwant is, werkte in dezelfde richting. Het werd reeds voorbereid door Renaissance en Humanisme, nieuwere wijsbegeerte en natuurwetenschap; en uit deze bewegingen gingen reeds stemmen op, om de rechten der vrouw te bepleiten. Agrippa van Nettesheim gaf reeds in 1505 een tractaat uit de nobilitate et praecellentia feminei sexus; Anna Maria Schuurman schreef eene verhandeling de capacitate ingenü muliebris ad scientias, die door Prof. Rivetus in 1638 te Leiden werd gepubliceerd; en Dr. Johan van Beverwyck, geneesheer en schepen te Dordrecht, gaf in 1643 een boek in het licht over de uitnementheyt des vrouwelichen geslachts, dat door Daniel Joncktijs in zijn: Der mannen opperwaerdigheydt, bestreden werd. Maar deze geschriften stonden meer of min op zichzelf, en oefenden weinig invloed uit. Heel anders was dit gesteld met de Aufklärung, die den individueelen mensch als redelijk wezen trachtte vrij te maken van alle uitwendige autoriteit en traditie, en met dit streven een omkeer in Europa teweegbracht, welke in beteekenis Renaissance en Reformatie nog overtrof. De mensch, de individueele, redelijke mensch ging zich zelf gevoelen; trotsch op de verlichting, die thans was bereikt, zag hij uit de hoogte op het donkere verleden neer; in zijne rede en wil had hij genoegzame macht, om de waarheid te kennen en het goede te doen; hij was en had aan zichzelf genoeg.

Zoodra nu het individualisme de organische beschouwing van gezin, maatschappij en staat vervangt, komen vanzelf ook de

rechten der vrouw aan het woord. In de tweede helft der 18e eeuw verscheen er eene rijke litteratuur over de opvoeding en de religieuse verlichting der vrouw, over de hervorming van het huwelijk en de huwelijkswetgeving. Aan de hoven en in de salons vonden de denkbeelden der Aufklärung bij de dames gereeden ingang. Rousseau kwam er wel tegen op, en ging ook in dit opzicht tot de natuur terug. In het vijfde boek van zijn Emile wijst hij op het onderscheid tusschen man en vrouw en leidt daaruit af, dat de vrouw speciaal geschapen is pour plaire à l'homme en pour être subjuguée. Hare opvoeding moet daarmede overeenstemmen; ze moet geheel zijn relative aux hommes; de vrouw mag en moet wel veel leeren, doch alleen die dingen, welke zij behoort te weten; beter een eenvoudig opgevoed meisje, dan eene geleerde, die een geesel is voor haar man en kinderen en hare vrouwelijke plichten verwaarloost.

Maar Rousseau was zelf te veel een man der Aufklärung, dan dat hij den stroom kon keeren. In Duitschland publiceerde Th. G. von Hippel een werk over het huwelijk in 1774, over de burgerlijke verbetering in 1792 en over de opvoeding der vrouw in 1801. In Engeland gaf Mary Wollstonecraft, die in 1790 tegen Edm. Burke de menschenrechten der Fransche Revolutie verdedigde, twee jaar later A vindication of the rights of women in het licht, waarin zij de noodzakelijkheid der opvoeding voor de vrouw bepleitte en op eene gelijke moraal voor man en vrouw aandrong. In Frankrijk trok men uit de menschenrechten de consequentie, dat de vrouwen ook in politieke rechten met

de mannen gelijk moesten gesteld worden. De encyclopaedist, Markies de Condorcet, nam het reeds in 1789 in een artikel voor de burgerrechten der vrouwen op, en werd als lid der wetgevende vergadering en van de Nationale Conventie de pleitbezorger van hare belangen.²⁷

Maar ook de vrouwen zelve werden door de Revolutie aangegrepen; zij dienden niet alleen adressen en petities in, maar traden, onder leiding van Theroigne de Mericourt, Rosa Lacombe en Olympe de Gouges, ook handelend op. Nadat de mannen op 14 Juli 1789 de Bastille hadden veroverd, bestormden zij 5 October van dat jaar het stadhuis en trokken, 8000 in getal, naar Versailles, om den koning te dwingen tot erkenning der rechten van den mensch. Sedert namen zij aan de omwenteling een werkzaam, niet zelden gewelddadig, aandeel; zij mengden zich in de debatten der mannenclubs, richtten eigen vereenigingen op en dienden bij de Nationale Conventie verzoekschriften in voor politieke gelijkstelling van de vrouw met den man. Maar het dikwerf revolutionair optreden der vrouwen wekte in en buiten het parlement sterken tegenstand; vele leden van het parlement bestreden de politieke rechten der vrouw, wijl de physische en psychische kracht haar daartoe ontbrak en haar roeping in het huisgezin ligt; en zoo nam de Conventie 30 Oct. 1793

---

²⁷ Lily Braun, *Die Frauenfrage*, Leipzig Hirzel 1901 bl. 76–90. Hoe Condorcet over het vrouwenkiesrecht dacht, wordt medegedeeld in: *Studiemateriaal voor Vrouwenkiesrecht*. Amsterdam, van Rossen 1907 bl. 9–17.

het besluit, om alle vrouwenvereenigingen te verbieden. Sedert verliep de beweging; Napoleon voelde voor de emancipatie der vrouw weinig sympathie, achtte hare bestemming vooral in het voortbrengen en opvoeden van kinderen gelegen, en plaatste haar in den Code civil van 21 Maart 1804 onder de heerschappij van den man.

Toch bleef de gedachte van de rechten der vrouw voortleven. In Frankrijk bij St. Simon, Enfantin, de romanière George Sand, Considérant e. a.; in Duitschland voor een deel in de kringen van het neo-classicisme en de romantiek, maar vooral bij de mannen van het jonge Duitschland, Heinrich Heine, Gutzkow enz. En zij kreeg in de eerste helft der negentiende eeuw aangrijpenden ernst en practischen steun in de ontwikkeling van het bedrijfsleven. Al heeft de vrouw schier overal ook wel arbeid buitenshuis verricht, toch kan men in het algemeen zeggen, dat de vrouw vroeger in eigen huis haar werkzaamheid vond. Maar toen in de achttiende eeuw de machine werd uitgevonden en het handwerk verdrong (de spinmachine dagteekent van 1764, de weefmachine van 1787), straks de stoommachine uit den jare 1774 den fabrieksarbeid deed opkomen, toen had er allengs eene groote verandering in de huishouding plaats. Tal van werkzaamheden, zooals spinnen, weven, vervaardiging van kleedingstukken, wasschen, strijken, bakken, slachten enz., werden meer en meer aan het huisgezin onttrokken; het opleggen van voorraden voor den winter werd onnoodig, wijl alles steeds in de winkels verkrijgbaar was; het huis hield meer en meer

op, eene productie-gemeenschap te zijn. Vooral na de invoering der naaimachine in 1844 werd deze verandering steeds dieper gevoeld, en zij werd daarin vooral openbaar, dat vrouwen en dochters uit de arbeiderskringen in menigte stroomden naar de fabrieken, om met de bijverdienste van een karig en zuur verdiend loon de veel te geringe inkomsten van het gezin te vermeerderen.²⁸ In die fabrieken kon men bij de machines elke arbeidskracht gebruiken, zelfs die van jonge kinderen, want de vraag naar waren nam toe, naarmate door stoomboot en spoortrein het wereldverkeer zich uitbreidde en het getal markten en afzetgebieden vermeerderde. Welke droeve toestanden er zich toen onder de arbeiders in huis en werkplaats voordeden, kwam o. a. bij de Chartistenbeweging in Engeland aan het licht. Daar kwam ook de vrouwenvraag aan de orde, toen de census van 1851 openbaar maakte, dat van de 7043701 vrouwen er 3107791 werkzaam waren in een of ander bedrijf en daar menigmaal op schandelijke wijze werden geëxploiteerd (Song of the shirt).²⁹

Een geest des ontfermens ontwaakte toen in de Engelsche maatschappij, en tal van vrouwen gingen zich wijden aan werken der barmhartigheid. Hannah More vestigde de aandacht op de opvoeding der vrouw en drong op het oprichten van scholen voor de armere bevolking aan. Mary Carpenter reisde driemaal naar Indië, om de opvoeding van het vrouwelijk

---

²⁸ Lily Braun, *Die Frauenfrage*, Leipzig Hirzel 1901 bl. 209 v.

²⁹ Verg. Het lied van het hemd, naar Thomas Hood, door N. Beets, *Dichtwerken* III 363.

geslacht te verbeteren en werd stichtster van de National India Association, die de nationale tegenstellingen tusschen Engeland en Indië trachtte te verzachten. Elizabeth Fry nam den arbeid onder de gevangenen ter hand, Louise Twinings in de werkhuizen, Florence Nightingale onder gewonden en zieken, Mrs. Chrisholm onder emigranten en kolonisten enz.³⁰

Een ander gevolg van de ontwikkeling der grootindustrie bestond daarin, dat dochters uit den burgerstand de huishouding gingen minachten en naar een anderen, meer bevredigenden arbeid begonnen uit te zien. En te meer werden zij in deze richting gedreven, wijl het met haar eergevoel streed, om lijdelijk op de gelegenheid tot een huwelijk te wachten of voortdurend ten laste van hare ouders te blijven leven. Zoo besloten zij in steeds grooter getale, om voor de uitoefening van een of ander beroep in de maatschappij zich voor te bereiden en alzoo haar eigen brood te verdienen. Sedert het midden der vorige eeuw kwam er daarom naast eene z. g. n. proletarische, ook eene burgerlijke vrouwenbeweging op.

De proletarische vrouwenbeweging vertoonde van den beginne af een eigen karakter. Het was n. l. niet de behoefte aan of de lust tot arbeid, maar de nood des levens, die vrouwen en meisjes in grooten getale naar de fabrieken dreef, om het karig loon van den man met eenige bijverdienste tot onderhoud

---

³⁰ Johanna W. A. Naber, Wegbereidsters, Groningen 1909, geeft eene schets van het leven van Elisabeth Fry, Florence Nightingale, Josephine Butler en Priscilla Bright-Mac Laren.

van het gezin te vermeerderen. Maar deze ellendige toestanden in de gezinnen en in de fabrieken vormden een vruchtbaren bodem voor de verlossende gedachten der sociaaldemocratie, die in dienzelfden tijd in Duitschland opkwam. Marx en Engels waren de stichters van het z. g. n. wetenschappelijk socialisme, dat een verband legde tusschen maatschappij en wetenschap, en uit de geschiedenis van verleden en heden trachtte aan te toonen, dat de ontwikkeling van het kapitalisme noodwendig leiden moest tot voortdurende vermeerdering van de ellende des volks en tot ineenstorting der tegenwoordige maatschappij. De geschiedenis werd daarbij gezien in het licht van het historisch materialisme, dat van Feuerbach, Darwin e. a. de materialistisch-evolutionistische wereldbeschouwing overnam, en over den oorsprong en de ontwikkeling der familie zich aansloot bij de destijds opgang makende theorieën van Bachofen, Morgan, McLennan e.a.

Deze theorieën kwamen in het kort hierop neer: de aanvang der menschelijke samenleving was de horde, waarin promiscuïteit (regelloos geslachtsverkeer) heerschte evenals bij de dieren des velds. Maar langzamerhand ontwikkelde zich daaruit een andere vorm van gemeenschap, n. l. de gunaikokratie, de periode der vrouwenregeering, waarvoor de grond voornamelijk gelegen was in het feit, dat de band tusschen moeder en kind vóór en na de geboorte veel inniger en sterker was dan die tusschen vader en kind. Omdat er n. l. regelloos geslachtsverkeer en geen band des huwelijks bestond, was de

vader van het kind onbekend; maar de moeder bleef aan het kind gebonden, en had het ook na de geboorte nog jaren lang te verzorgen; de afstamming kon dus niet naar den vader, maar moest naar de moeder gerekend worden (moederrecht); zij was het hoofd en middelpunt des gezins, oefende in dezen kring een onbeperkt gezag uit en was volkomen zelfstandig; het was de gouden eeuw voor de vrouw.

Maar aan dezen idyllischen toestand kwam een einde door de cultuur, welke ook hier weer de natuur bedierf; toen n.l. de mannen hun nomadisch leven lieten varen, en zich gingen toeleggen op landbouw en nijverheid, toen ze bezitters werden van landerijen, kudden en slaven, van wapenen en voorraden, toen verdrongen ze allengs ook de vrouwen uit haar voormalige eervolle positie en namen zelve de eerste plaats in het gezin en de familie in. Het moederrecht maakte toen voor het vaderrecht plaats, het oorspronkelijk communisme voor het privaat bezit, de heerschappij van de vrouw voor die van den man, de polygamie voor de monogamie.

Van deze verkregen macht heeft de man vervolgens in den loop der eeuwen een steeds schandelijker misbruik gemaakt; de vrouw is het eerste menschelijk wezen, dat in knechtschap kwam; zij werd uit het openbare leven teruggedrongen in haar huis, mocht niet met mannen omgaan en buitenshuis niet anders dan gesluierd verschijnen; door eene ongemakkelijke kleeding werd zij bovendien voor elke vrije beweging, en voor allerlei nuttigen arbeid ongeschikt gemaakt. De mannen behielden zich

allerlei vrijheden voor, van veelwijverij, hoererij enz., maar de vrouw werd allengs door gewoonte en ook door de wet van al hare rechten beroofd; de vrouw werd in vollen zin rechtloos, het eigendom van den man, die met haar handelen kon naar welgevallen. De man werd de heer, de eigenaar, het hoofd, de bourgeois, en de vrouw werd de slavin, vertegenwoordigster van het proletariaat.

Daarin komt thans echter opnieuw eene verandering; de vrouw wordt allengs, evenals de arbeider, zichzelf bewust; zij gaat beseffen, dat zij de gelijke is van den man en dezelfde rechten heeft als hij, en daarom bindt ze met kracht en moed den strijd voor hare vrijmaking aan, liefst met, desnoods tegen den man. In den eersten tijd voelde de sociaaldemocratie niet zoo bijzonder veel sympathie voor de proletarische vrouwenbeweging; want naarmate de vrouwen het huis verlieten en daarbuiten allerlei arbeid gingen verrichten, scheen het gevaar te dreigen, dat zij de loonen verlaagden en de mannen verdrongen. Toen de geschiedenis echter bewees, dat dat gevaar niet zoo groot was als eerst werd gevreesd, nam de sociaaldemocratie eene vriendelijker houding tegenover de vrouwenbeweging aan, en trachtte zij ze aan haar eigen belangen dienstbaar te maken. Beide vereenigden zich in het streven naar hetzelfde ideaal: omverwerping van de tegenwoordige, en stichting van eene nieuwe maatschappij.

Tot de wantoestanden in de hedendaagsche maatschappij, die bestreden en afgeschaft dienen te worden, behooren ook

het huwelijk – de eenige werkelijke lijfeigenschap, die de wet nog kent, – de monogamie, de opvoeding der kinderen in het huisgezin enz. En in de nieuwe maatschappij, die op komst is, zullen mannen en vrouwen in rechten volkomen gelijk zijn; zonder onderscheid des geslachts, zal er voor allen worden ingevoerd een gelijke arbeidsplicht en na den arbeid eene gelijke, vrije ontspanning. De vrouw zal in dien toekomststaat volkomen vrij en onafhankelijk zijn; het huwelijk, dat met het privaat bezit ten nauwste samenhangt, zal een privaat contract zijn, de echtscheiding elk oogenblik vrij staan, het huisgezin beperkt en de opvoeding der kinderen spoedig na de geboorte aan de maatschappij worden toebetrouwd.³¹

Vele van deze in den eersten tijd uitgesproken gedachten zijn, evenals die over het historisch materialisme, de inrichting van den toekomststaat, de verdwijning der religie enz., in de kringen der sociaaldemocratie, allengs verzacht en teruggedrongen; en met name nam men tegenover de beweging voor het vrouwenkiesrecht eene steeds vriendelijker houding aan. Eerst stelde de partij nog slechts, van 1863 af, den eisch van gelijk, direct, geheim kiesrecht voor alle mannen boven 20 jaar; maar te Gotha 1875 en te Erfurt 1891 ging zij reeds verder, en eischte stemrecht voor alle mannen en vrouwen boven 20 jaar

---

³¹ Bebel, Die Frau und der Sozialismus¹⁶, Stuttgart 1892. Fr. Engels, Der Ursprung der Familie, des Privateigenthums und des Staats.³ Stuttgart Dietz z. j. Dr. J. Rutgers, Nieuw of Oud? in: Studiemateriaal voor Vrouwenkiesrecht bl. 227–229. Ook Stuart Mill, De vrijmaking der vrouw bl. 8, zegt, dat de ongelijkheid der rechten van mannen en vrouwen geene andere oorzaak heeft dan het recht van den sterkste.

en gelijkstelling in rechten voor beiden op alle terreinen. In 1895 trad de sociaal-democratische partij in den Rijksdag voor deze eischen op; de strijd voor de rechten der vrouw werd een onderdeel van den strijd tegen de kapitalistische maatschappij, en Clara Zettin werd in 1896 opgenomen als lid in het bestuur der partij.

Van deze proletarische of socialistische vrouwenbeweging is de burgerlijke in verschillende punten onderscheiden. Deze kwam tegelijk op met de liberale partij, dus omstreeks het jaar 1848, en stond aanvankelijk scherp tegenover de vrouwenbeweging, die uit de kringen der arbeiders opkwam en almeer door de sociaaldemocratie zich leiden liet. In Duitschland stond hare opkomst rechtstreeks in verband met de gebeurtenissen in het genoemde revolutiejaar; want wel werden de vrouwen, die zich aan het hoofd dezer beweging stelden, ook tot optreden bewogen door de treurige toestanden, waarin de arbeidsters in de fabrieken verkeerden; ze werden echter evenzeer en in nog sterker mate gedreven door de zucht naar vrijheid en zelfstandigheid; de emancipatie-idee huwde zich in dezen kring met den wensch der democratie. Zooals deze op staatkundig gebied naar meer vrijheid streefde, zoo ontwaakte er ook onder de burgervrouwen van dien tijd een sterk verlangen naar intellectueele, moreele, sociale, economische en politieke verheffing der vrouw. Op de vraag, of vrouwen ook recht hadden op deelneming in de behartiging van de belangen van den Staat, gaf Louise Otto (1819–1895) die van deze beweging de ziel

was, reeds in 1844 ten antwoord: zij hebben er niet alleen het recht, maar ook den plicht toe. Doordrongen van het door haar zelf aldus genoemde groote recht der individualiteit, om alles te worden, wat ze worden kan, was zij het, die in den eersten tijd aan de vrouwenbeweging in Duitschland den weg aanwees en het doel voorschreef. Dat doel was óók wel practisch; voor de vrouw moest de arena van den arbeid geopend worden, opdat zij in haar eigen onderhoud zou kunnen voorzien. Maar op den voorgrond stond toch het ideëele doel, om de vrouw door verstandelijke, zedelijke, nationale opvoeding op te heffen, haar gezichtskring te verruimen, deel te doen nemen aan de hedendaagsche cultuur; en door haar mede-arbeid de zedelijke waarden der menschheid te verhoogen. Vrijheid van ontwikkeling en vrijheid van arbeid zijn voor de vrouw noodig voor haar eigen volmaking, en tevens eischen der gerechtigheid.³²

---

³² Louise Otto schreef o. a. *Das Recht der Frauen auf Erwerb*. Leipzig 1863. Andere voorstanders der beweging waren Luise Büchner, *Die Frauen und ihr Beruf*. Darmstadt 1855, Fanny Lewald, *Meine Lebensgeschichte* 1861, *Osterbriefe für die Frauen* 1863, *Für und wider die Frauen* 1870, Auguste Schmidt, die vooral als redenaar eene rol speelde. In 1886 kreeg de vereeniging een orgaan in: *Neue Bahnen*.

Конец ознакомительного фрагмента.

Текст предоставлен ООО «ЛитРес».

Прочитайте эту книгу целиком, [купив полную легальную версию](#) на ЛитРес.

Безопасно оплатить книгу можно банковской картой Visa, MasterCard, Maestro, со счета мобильного телефона, с платежного терминала, в салоне МТС или Связной, через PayPal, WebMoney, Яндекс.Деньги, QIWI Кошелек, бонусными картами или другим удобным Вам способом.